

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za noviju hrvatsku književnost

Zagreb, 9. rujna 2016.

**KRITIKA ZAGREBAČKOGA DRUŠTVA U ROMANU GOSPOĐA SABINA
EUGENA KUMIČIĆA – NOVAC KAO TEMELJNA VRIJEDNOST**

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS

Mentor:

Prof. dr. sc. Krešimir Nemeč

Studentica:

Andrea Grahovac

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Realizam i/ili naturalizam u hrvatskoj književnosti.....	6
2.1. Realizam u hrvatskoj književnosti.....	6
2.2. Naturalizam u hrvatskoj književnosti.....	8
2.3. Polemike o realizmu i naturalizmu u hrvatskoj književnosti.....	8
3. Novac i njegova refleksija u književnosti.....	10
3.1. Novac i njegov utjecaj na društvene odnose.....	10
3.2. Novac u književnosti.....	12
4. Opus Eugena Kumičića.....	13
4.1. Naturalistički romani i pripovijetke.....	14
4.2. Romani i pripovijetke iz istarskoga života.....	15
4.3. Povijesni romani.....	15
4.4. Karakteristike Kumičićeva opusa.....	16
5. Analiza romana <i>Gospođa Sabina</i>	17
5.1. Novac je moć.....	19
5.2. Stjecanje novca – lihvarstvo, zalaganje, krivotvorenje mjenica, pronevjere, krađe.....	21
5.2.1. Brakom do novca – »lov na zetove«.....	22
5.3. Laži, intrige, prijetvornosti.....	25
5.4. Život na visokoj nozi – moda, prestiž, titule.....	29
5.5. Ogledalce, ogledalce – taština i samodopadnost.....	31

5.6. Ljubavne veze.....	33
5.7. Salonski tričavi razgovori.....	34
6. Zaključak.....	36
7. Literatura.....	38

1. Uvod

Realizam je razdoblje objektivnoga prikazivanja društvene stvarnosti pa ne čudi činjenica da su pisci realističkih romana u svojim djelima obuhvatili i tematiku prodora kapitalizma. Naime, „kapitalizam je uz sebe donio promjene u društvenim strukturama, što potvrđuje propadanje plemićkih obitelji, te gubljenje aristokracije koja propada u dugovima“ (Bjelajac 2015: 136), a te promjene u društvenim strukturama sa sobom nose i „odgovarajuće promjene u nagonskoj strukturi“ (ibid.: 137). Naime, u kapitalističkome je duhu potreba ljudi za stjecanjem čim veće količine novca nužnoga za preživljavanje, a zadovoljavanjem tih svojih nagona ljudi često zapadaju u stanje u kojemu krše sve dotadašnje moralne, društvene i obiteljske vrijednosti. Primjer jednoga takvoga društva, društva u kojemu su sve nekadašnje stabilne vrijednosti u stanju propadanja, opisan je i u romanu *Gospođa Sabina* (1883) Eugena Kumičića (1850-1904). Ovaj je rad posvećen upravo kritici zagrebačkoga društva u spomenutom romanu, a naglasak je na činjenici da je za aktere romana novac temeljna i jedina vrijednost u društvu.

Na početku rada bit će riječi o realizmu i naturalizmu te o polemikama koje su se vezano uz njih povele u hrvatskoj književnosti, a sve zbog ideja koje je iz Pariza donio upravo Eugen Kumičić. Jedna je od čestih tema realističkih i naturalističkih književnih djela je novac i načini na koje on utječe na društvene odnose. Upravo će o tome biti riječi dalje u radu, a nastavit će se osvrtom na činjenicu da ta tema nije specifična samo za hrvatsku književnu scenu, nego su takvim temama obilježeni i romani drugih europskih književnosti, prije svega romani Honoréa de Balzaca i Émilea Zole. Teorijski dio rada bit će završen kratkim prikazom podjele Kumičićeva stvaralaštva na tri tematske cjeline i svrstavanjem njegova romana *Gospođa Sabina* u takozvani naturalistički krug toga stvaralaštva.

Središnji dio rada čini analiza romana *Gospođa Sabina*, i to iz perspektive toga da je Eugenu Kumičiću osnovni cilj bio ostvariti „pravi realističko-naturalistički roman sa suvremenom gradskom tematikom iz hrvatskog, zagrebačkog života“ (Šicel 1993: 51). Njegova je namjera bila izreći kritiku zagrebačkoga građanskog društva, a upravo će o tome biti riječi u središnjemu dijelu ovoga rada. Govorit će se o novcu kao temeljnoj vrijednosti za aktere ovoga romana, o načinima na koje se novac stječe – bračnim vezama, krivotvorenjem mjenica, lihvaranjem. Osim novca, bit će obrađene i teme koje su u romanu usko vezane uz posjedovanje novca. Tako će se govoriti o modi i želji za životom na visokoj nozi te o taštini i samodopadnosti kojima su

obilježeni životi svih onih koji prolaze salonom Sabine Lozarove, glavne predstavnice svih navedenih osobina i glavne pokretačice svih nemoralnih radnji u romanu. Ukratko, u središnjemu dijelu rada naglasak je na dokazivanju tvrdnje da je propast svih društvenih, moralnih i obiteljskih vrijednosti u romanu *Gospođa Sabina* prouzrokovan činjenicom da je novac temeljna vrijednost u društvu.

U završnome dijelu rada uklatko će se iznijeti osnovne postavke na kojima se rad temeljio te će se one uokviriti zaključkom o činjenici da je novac temeljna pokretačka snaga radnje ovoga romana.

2. Realizam i/ili naturalizam u hrvatskoj književnosti

2.1. Realizam u hrvatskoj književnosti

Realizam kao književnopovijesni tipološki termin označuje književni i umjetnički pravac čije su pristalice nastojale »prikazati zbilju onakvom kakva ona jest«, a zatim i stilsku formaciju koja nastaje na temelju takvih htijenja i u europskim književnostima dominira u književnoj epohi koja traje od druge trećine 19. stoljeća (usp. Flaker 1986: 149). Realizam se u razvijenim književnostima raspada između sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća, iako su realističke tradicije i kasnije vrlo žive i djelotvorne (usp. ibid.: 149). Opća definicija pojma realizma mogla bi se svesti na to da je on objektivno prikazivanje suvremene društvene stvarnosti, što implicira odbacivanje fantastičnoga, bajkovitoga, alegorijskoga, odbacivanje prevelike stilizacije i ukrašenosti, svijeta snova, nevjerojatnosti i neobičnosti (usp. Milanja 2011b: 549-550). Dominantna književna vrsta realizma postaje roman jer se njime ta društvena stvarnost najbolje može prikazati (usp. ibid.: 550).

U vrijeme kada se realizam u europskim književnostima već dezintegrira, u hrvatskoj se književnosti on tek konstituira u razvijenu stilsku formaciju (usp. Flaker 1986: 164). Međutim, „u hrvatskoj književnoj kritici i književnopovijesnoj znanosti ni danas nema suglasnosti o počecima naše realističke književnosti, odnosno o graničnim godinama realističke stilske formacije“ (Nemec 1999: 133). Kao prijeporne godine uzimaju se obično godina Šenoina ulaska u književnost, manifestom *Naša književnost* iz 1865. godine, te 1881. godina, godina njegove smrti (usp. Milanja 2011b: 550). Tako neki povjesničari realizmom smatraju razdoblje od 1865. godine do početka moderne (1892), dok drugi tvrde da razdoblje pravoga realizma počinje tek od Šenoine smrti, kada u hrvatsku književnost ulazi nova generacija pisaca, i traje do početka moderne ili čak do kraja 19. stoljeća, s obzirom na to da u zadnjem desetljeću toga stoljeća buja naša prozna produkcija (usp. ibid.: 550). Kod druge se skupine povjesničara razdoblje od Šenoina ulaska u književnost do njegove smrti naziva upravo Šeninim dobom (usp. Frangeš 1975: 244). Koliko god bilo razilaženja oko činjenice je li to sve jedno razdoblje ili su dva zasebna, tu nesuglasja ne prestaju. Naime, realističke principe modeliranja stvarnosti moguće je u hrvatskoj književnosti pronaći i znatno prije – još u nekim novelističkim tekstovima iz pedesetih godina, kao što su Starčevićeva novela *Prizor iz života* (1853), Tkalčevićeva *Zagreпкиnja* (1855), Jurkovićev *Pavao Čturić* (1855), Korajčeve *Šijake* (1858) i slično, a i Janko Jurković se, u to

isto vrijeme, u svojim kritičkim tekstovima zalaže za realističku književnost i za psihološku motivaciju karaktera (usp. Nemeč 1999: 133). Niti s godinom koja označava završetak realizma nije sve čisto jer se „mnogi vrijedni plodovi realizma javljaju i u duboko modernističko vrijeme“ (Frangješ 1975: 244). Naime, „sve do Novakovih *Posljednjih Stipančića*, koji nastaju 1899. godine, dakle već u punom jeku modernističkog pokreta, mi zapravo i nemamo realističkog romana u smislu onakva književnog modeliranja zbilje kakvo su u europskim književnostima realizirali Balzac, Flaubert, Verga, Thackeray ili Tolstoj“ (Nemeč 1999: 144).

U političkom se smislu u 80-im i 90-im godinama 19. stoljeća čitavo kretanje našega društvenog života odvija konkretno u znaku bana Khuen-Héderváryja koji je znao iskoristiti sukobe i netrpeljivost između domaćih stranaka te posve otvoreno počeo provoditi mađarizaciju, a ti su problemi morali doći do izražaja i u književnome djelovanju, tim više što je velik dio hrvatskih pisaca toga razdoblja bio pravaški orijentiran, a neki su od njih, kao, primjerice, Kumičić, i aktivno politički djelovali (usp. Šicel 1971: 75-76). Niti u jednome razdoblju nisu pisci bili toliko pod utjecajem vanjskih, neliterarnih faktora kao u realističkome razdoblju (usp. Šicel 2005: 233) te se kod svih njih uočava tendencija da se kroz književnost sagledavaju, a eventualno i rješavaju, problemi političkoga i socijalnoga karaktera (usp. Šicel 1971: 77). Romani sa socijalnom tematikom tako dolaze u prvi plan, a uvode se u književnost teme koje su zastupljene i u realističkim romanima zapadnoeuropskih književnosti: školovanje seljačke djece u gradu, propadanje aristokracije i slom tradicionalnih moralnih vrijednosti pod utjecajem novih društvenih odnosa, duhovne krize intelektualaca i umjetnika, odnarođivanje inteligencije, politička previranja, sukob između sela i grada i drugo (usp. Nemeč 1999: 144-145).

Unatoč skladu u temama o kojima se piše, naš je realizam po mnogočemu proturječno razdoblje, skup različitih tendencija i poetičkih opredjeljenja u kojemu jedan uz drugoga pišu pisci oprečnih literarnih koncepcija, a često je i opus samo jednoga pisca pun oprečnosti. Tako Kovačić piše značajan roman *U registraturi*, ali i trivijalnu, romantizmom natopljenu *Baruničinu ljubav*; Kumičić piše socijalno-kritičku *Gospođu Sabinu* i naivan, idealistički *Jelkin bosiljak*. Istovremeno je prisutan snažan utjecaj Turgenjeva i francuskih realista, ali i pisaca trivijalne literature poput Suea, Dumasa ili Sacher-Masocha; istovremeno se oduševljeno piše o Bjelinskom i Taineu, dok je neprijeporni autoritet u estetici još uvijek Gottschall; istodobno se slave i Zola i Ohnet. Slijedi se naturalističke programe, a piše se hajdučke romane inspirirane

usmenom književnošću. Pisци postaju društveni kritičari i analitičari, ali se još uvijek ne mogu odreći moralizma, didaktičizma i sladunjave idealizacije. (usp. Nemeć 1999: 142-143)

2.2. Naturalizam u hrvatskoj književnosti

„Realizam se javio kod nas, uzmemo li u obzir i Šenou, nekako u vrijeme francuskog naturalizma i paralelnih struja u drugim zemljama“ (Šicel 1971: 80). Naturalizam je književni pravac nastao u Francuskoj i drugim europskim književnostima u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća, a temelji se, s jedne strane, na otkrićima prirodnih znanosti i na filozofskim osnovama pozitivizma, dok je, s druge strane, uvjetovan društvenim promjenama koje su se dogodile nakon što je građanstvo izborilo političku prevlast (usp. Milanja 2011a: 182). Naturalizam se uglavnom promatra u odnosu prema prethodnome realizmu, a i sami naturalisti uglavnom nisu odbacivali realističku tradiciju, nego su svoje zahtjeve nadogradili na taineovski pozitivizam dodajući mu smjele zaključke prirodnih znanosti o ljudskoj vrsti (usp. Pavlović 2010: 141-142). Émile Zola bio je prvi koji je uporabio termin naturalizam i njime je označio književni pokret koji je definirao kao povratak prirodi i ljudima neposrednim promatranjem i egzaktnom anatomijom, a čovjek je prema književnoj doktrini naturalizma određen prije svega naslijeđem, sredinom i povijesnom situacijom (trenutkom), odnosno fiziološkom i mehaničkom kauzalnošću zbivanja, a ne povijesno-društvenom pozadinom (usp. Milanja 2011a: 182). „Parola naturalista bila je: ne prezati ni pred kakvom temom, ništa ne uljepšavati, ništa ne prešutjeti. Dati objektivnu sliku stvarnosti, pa bila ona ne znam kako brutalna.“ (Babić 2000: 2)

2.3. Polemike o realizmu i naturalizmu u hrvatskoj književnosti

Postanak i rast Zoline teorije i prakse naturalističkoga romana iz neposredne je blizine pratio hrvatski pisac Eugen Kumičić i odlučio je hrvatsku javnost upoznati s tim tekovinama, ali i primijeniti ih u svojem stvaranju (usp. Jelčić 2004: 241). Zbog toga je, na temelju Zolina programa, napisao svoj manifestni članak *O romanu* (1883) kojim je započeo spor oko naturalizma u hrvatskoj književnosti (usp. Milanja 2011a: 183). Taj njegov članak nije izvoran, nego je svojevrsna prerada Zolinih teza iz njegova slavnog spisa o eksperimentalnome romanu i njime Kumičić zagovara drukčiji odnos prema stvarnosti, faktografski opis kao glavno načelo književne proze te kritizira književnost koja nije utemeljena na činjenicama (usp. Novak 2003: 239-240). Nakon toga, „desetak su se godina vodile borbe u hrvatskoj književnosti za i protiv

Zole, za i protiv naturalizma u književnosti uopće“ (Tomić 1970: 284). Glavni je zagovornik realizma na području književne kritike bio Janko Ibler (Desiderius), a on je čak i izjednačavao realizam s naturalizmom i verizmom te je tako i u polemikama oko naturalizma stao na stranu Zolinih pristaša (usp. Nemeć 1999: 145). Protiv naturalizma bio je Josip Pasarić koji je napisao i studiju pod nazivom *Hoćemo li naturalizmu?* u kojoj govori da naturalizam pod krinkom istine zapravo uvodi rugobu i moralnu iskvarenost te da proučavanje ćudi zločinaca, ubojica i moralnih propalica treba prepustiti sudaćkim i lijećničkim vještacima, dok se on zalaže za princip »zdravoga realizma« i smatra da hrvatski pisci ne trebaju uzore tražiti u naturalistićkim piscima, nego u Šenoinim djelima realistićkoga obilježja (usp. Tomić 1970: 284-285). Pasarić je bio glavni Kumićićev oponent i najžešći protivnik naturalizma uopće, a svojom je glavnom zadaćom i inaće smatrao sprećavanje prodora novih pravaca u kojima je vidio opasnost za hrvatski narod i za njegovu literaturu (usp. Nemeć 1999: 153). Milivoj Šrepel je u svojoj prvoj fazi bio protivnik naturalizma i u ćlanku naziva *O impresionizmu* istiće kako naturalizam traži puku istinu u umjetnosti, ali da je šteta što naturalisti prikazuju samo najogavnije ljude i najružnije strasti, kao da u ljudskome društvu nema ni mrvićka dobrote (usp. Tomić 1970: 285). Ćlankom *Najnoviji srpski pripovjedaći iz 1887. godine* Šrepel je promijenio svoj stav i prema naturalizmu i prema Zoli te je isticao kako je istina princip moderne beletristike (usp. *ibid.*: 285), a u praksi se zauzimao za »mekšić«, poetski realizam kakav su njegovali Turgenjev ili Daudet (usp. Nemeć 1999: 149). Dinko Politeo pripada skupini onih koji su napadali Zolu – Zoline je romane smatrao ogavnima i gnjunsima, a naturalizam je za njega bio estetika rugobe (usp. Tomić 1970: 285-286). Ogorćeni protivnik Zoline škole bio je i Ćuro Galac, a napisao je ćlanak *O romanu* koji je zapravo oštar polemićki odgovor na istoimeni ćlanak Eugena Kumićića (usp. Nemeć 1999: 159). Znaćajna je i opsežna studija Emila Podolskog, *O književnom naturalizmu*, u kojoj on izlaže genezu, uspon i filozofsku podlogu naturalizma te kojom nastupa kao njegov vatreni zagovornik (usp. *ibid.*: 159). Ćlanak naslovljen *O romanu* napisao je i Jakša Ćedomil i, osim što je roman smatrao ključnom književnom vrstom suvremene književnosti, bio je i gorljivi zagovornik realizma, prirode i istine te nije imao nimalo razumijevanja za koncepcije literature koje preferiraju maštu, izmišljanje, igru, fantastiku (usp. *ibid.*: 162). Poput Janka Iblera, i Jakša Ćedomil zapravo poistovjećuje realizam s naturalizmom i popularizira model »znanstvenog romana« po uzoru na naturalistićki »eksperimentalni roman« te u spomenutome ćlanku nema prema naturalizmu ni minimalne kritićenosti (usp. *ibid.*: 163). Drugaćija je situacija nekoliko

godina kasnije kada objavljuje esej *Talijanski roman* (1892) i staje na čelo moćne antinaturalističke koalicije (usp. *ibid.*: 163).

Sve u svemu, temeljne razlike u shvaćanju funkcije književnoga djela kod takozvanih realista i takozvanih naturalista svode se na dvije bitne odrednice: naturalisti traže istinu i samo istinu, povratak k naravi bez naglašene poruke ili tendencije te svojim protivnicima zamjeraju pretjerano zalijetanje u »lažni svijet imaginacije«, dok protivnici naturalizma zamjeraju naturalistima da nemaju osjećaja za ćudorednost, moral, etiku ili optimističku viziju budućnosti (usp. Šicel 2003: 249). Sve je ostalo na problemu treba li književno djelo imati jasnu poruku i biti građeno na imaginacijskoj viziji »bolje budućnosti« te visoko postavljenim etičkim mjerilima i standardima ili djelo mora sve te elemente takozvane poruke indirektno sadržavati u sebi (usp. *ibid.*: 251). U tom su smislu na boljem putu bili zagovornici naturalizma koji su, iako bit naturalističke poetike nisu uspjeli do kraja shvatiti, tražili da se pišu djela koja označavaju definitivni prekid s romantičarskom tradicijom (usp. *ibid.*: 251).

Hrvatski je realizam, dakle, poprilično proturječno razdoblje, razdoblje kojemu je teško odrediti točan početak i kraj, kao i razdoblje u kojemu su prisutne razne tendencije i razna poetička opredjeljenja. Osim toga, javlja se u vrijeme u kojemu je realizam u europskim književnostima već na svojem izmaku i pod utjecajem je poprilično teških političkih i socijalnih prilika jedne male nacije. Još se niti sam realizam u hrvatskoj književnosti nije pojavio u svojem najvećem sjaju kada do nas prodiru ideje o naturalizmu koje iz Pariza donosi Eugen Kumičić i koje su izazvale niz polemika među hrvatskim piscima i kritičarima i usadile se u već po mnogočemu kompliciranu situaciju na hrvatskoj književnoj sceni, situaciju u kojoj su neki hrvatski književni kritičari realizam i naturalizam čak i poistovjećivali.

3. Novac i njegova refleksija u književnosti

3.1. Novac i njegov utjecaj na društvene odnose

Novac je „institucionalizirano sredstvo koje vjerovnik na osnovi društvene konvencije ili zakonske osnove prihvaća uzeti od dužnika za pokriće njegovih obveza koje mogu nastati na osnovi različitih transakcija“ (HE, pregled: 31. 8. 2016). Osim toga, novac je i „specifična mjera i

nositelj vrijednosti općeprihvatljiv u razmjeni robe i usluga“ (ibid., pregled: 31. 8. 2016). Sličnu definiciju novca iznio je i poznati politički ekonomist i analitičar kapitalizma, Karl Marx. On u svojem poznatom djelu *Kapital* navodi da je novac „roba koja funkcionira kao mjera vrijednosti“ (Marx 1975: 81). Novac ima svoje četiri temeljne funkcije – on je obračunska jedinica, sredstvo razmjene, sredstvo očuvanja vrijednosti i sredstvo transfera vrijednosti (usp. HE, pregled: 31. 8. 2016). Novac je glavna tema, prije svega, ekonomskih razmatranja, ali je, svojim utjecajem na čovjeka i na razne društvene odnose, značajan i za druge znanstvene discipline. „Novac nije autonomna ekonomska institucija po sebi, nego prvenstveno društveni odnos, bazična struktura društvenosti“ (Kovač 2009: 55). Upravo je zbog svojega utjecaja na društvene odnose važan sociolozima, a postoji u sociologiji i posebna grana posvećena tom području – ekonomska sociologija. U toj je grani sociologije značajno djelovanje Georga Simmela, a za problematiku utjecaja novca na društvene odnose posebno je važna njegova knjiga *Filozofija novca*. Simmel razlikuje tri stupnja razvoja novčane privrede: robovlasničke odnose, feudalne odnose i kapitalizam u kojemu se naturalno davanje zamjenjuje davanjem u novcu (usp. Simmel 2004: 302-304). Kapitalistička novčana privreda izaziva racionalizaciju i intelektualizaciju života, ona „sama od sebe izaziva nužnost neprekidnih matematičkih operacija u svakodnevnom prometu“ (ibid.: 503) te je život mnogih ljudi ispunjen neprekidnim vaganjem, računanjem i svođenjem nekadašnjih kvalitativnih vrijednosti na kvantitativne (usp. ibid.: 503). Racionalizacija i intelektualizacija su, prema Simmelu, najočitije u velegradu i u životima njegovih građana kod kojih je razum u potpunosti zamijenio emocije. Naime, velegradovi su glavna sjedišta novca i u njima se ponuda stvari na prodaju nameće u posve drugoj mjeri nego u skućenijim uvjetima, a sve ih to čini pravim sjedištima blaziranosti (usp. Simmel 2014: 145).

Utjecaj novca na društvene odnose poseban je zamah dobio pojavom kapitalizma. Kapitalizam je tip ekonomske organizacije i djelovanja u društvu koji se zasniva na privatnom vlasništvu i nadzoru nad ekonomskim sredstvima proizvodnje, usmjeravanju ekonomske djelatnosti na stvaranje profita, tržištu kao regulatoru te djelatnosti, prisvajanju profita koje pokušavaju provesti vlasnici kapitala te na radu radnika kao slobodnih aktera koji na tržištu prodaju svoju fizičku i umnu radnu snagu koja proizvodi dobra i usluge (usp. HE, pregled: 31. 8. 2016). Kapitalizam se prvotno razvio tijekom uspona industrijalizacije u 17. stoljeću u Engleskoj da bi kasnije zavladao sveukupnim ekonomskim životom (usp. ibid., pregled: 31. 8. 2016). Upravo u kapitalizmu i novčanoj privredi Simmel vidi početke moderne epohe, a smatra da „zbog širenja novčane

cirkulacije svi aspekti društvenog života, kao i vrijednosti, postaju nestalni i nepouzđani“ (Katunarić 2014: 17). Kapitalizam je uzrokovao temeljite promjene društvenih odnosa koje su se odražavale u „preobrazbi društvenih klasa, ubrzanom procesu urbanizacije i kretanju ljudi i robe, snaženju ekonomskih procesa s tendencijom robno-novčanih prevlasti nad drugim oblicima razmjene i odnosa među ljudima, diferencijaciji uloga u društvu i pluralizmu funkcija i institucija“ (HE, pregled: 31. 8. 2016). Osim toga, „promijenili su se i oblici društvenih sukoba, međuosobnih i obiteljskih odnosa, uključujući grupni identitet i pripadnost“ (usp. ibid., pregled: 31. 8. 2016). Jedna od ključnih potreba nužnih za preživljavanje postaje potreba za stjecanjem novca (usp. Bjelajac 2015: 136), a taj isti novac omogućuje da se želje ostvare i da se fantazija pretvori u društvenu zbilju (usp. Katunarić 2010: 144). Upravo zbog toga u društvenim odnosima vlada krajnja nezainteresiranost, pa i zazor među ljudima, a dolazi i do redukcije svih veza, osim onih koje čovjeku donose neposrednu ili kratkoročnu korist (usp. ibid.: 144).

3.2. Novac u književnosti

Novac je, dakle, posebno pojavom kapitalizma, značajno promijenio društvene odnose pa nije čudno da je taj njegov utjecaj na društvo prikazan u mnogim djelima realizma, razdoblja kojemu je glavni cilj upravo objektivno prikazivanje društvene stvarnosti. Dakle, „prodor kapitalizma u romanima hrvatskog realizma aktualna je tema za to razdoblje u književnosti“ (Bjelajac 2015: 136), no to nije tema karakteristična samo za hrvatski realizam. Hrvatski su je realisti preuzeli po uzoru na europske realiste i naturaliste – ono što je bilo prisutno u njihovim djelima, naši su realisti pokušali pronaći u svojem okruženju i inkorporirati to u svoja djela. U takvim je tendencijama prednjačio Eugen Kumičić koji je u hrvatskome društvu pokušao naći ono što je Zola opisao u svojim romanima o pariškome. Osim Zole, uzor je Kumičiću u opisivanju posljedica prodora kapitalizma zasigurno bio i Honoré de Balzac „koji se isto tako u svojoj *Ljudskoj komediji* bavio analizom društva i društvenih prilika i njih detaljno opisivao“ (ibid.: 147).

Tema romana *Gospođa Sabina* tipična je balzacovska tema – „socijalna kritika, prikaz ekonomskog i moralnog rasula, agonija plemstva, opća hipokrizija, grad kao leglo poroka i laži“ (Nemec 1999: 191). Honoré de Balzac bio je pisac „koji je prvi progovorio lucidno i bez idealiziranja o novom građanskom svijetu u početnim fazama kapitalističkog gospodarstva“ (Šafranek 2013: 145). „Gotovo u svim svojim romanima opisuje Balzac taj kapitalistički zamah,

preobražaj primitivne manufakture u moderni kapitalizam; opisuje kako novčani kapital, koji naglo raste, eksploatira grad i selo, i kako se tradicionalne društvene forme i ideje povlače pred trijumfalnim naletom kapitalizma“ (Lukacs 1947: 46). Novac je jedan od temeljnih pokretača njegove *Ljudske komedije*, on je jedini moderni Bog kojemu se vjeruje, jedina prava moć u društvu (usp. Šafranek 2013: 148-149).

Iako je tema novca tipično balzacovska te je i sam Kumičić Balzaca rado navodio kao uzor u svome programatskom spisu *O romanu*, ipak je i ovim motivacijskim sklopom Kumičić bliži Zoli negoli Balzacu (usp. Pavlović 2010: 150). Naime, Zolina je kritika društva „borba protiv bolesti koje se javljaju u jedinstvenom društvenom organizmu, borba koja je uperena protiv »rđavih strana« kapitalizma“ (Lukacs 1947: 103). Novac je bio i njegova velika tema, iako također preuzeta od Balzaca, „tema kojoj se često vraćao, proširivao ju i konačno joj, nakon niza romana u kojima je novac osnovni segment motivacije, posvetio i cjelovit roman *Novac* (1891.)“ (Pavlović 2010: 150). Budući da je Eugen Kumičić bio pod velikim utjecajem Émilea Zole te je teme o kojima je on pisao unosio u svoja djela, za pretpostaviti je da je i temu novca preuzeo više pod njegovim, negoli Balzacovim utjecajem. Bilo kako bilo, jasno je da Kumičićevo prepoznavanje pogubnih utjecaja kapitalizma na cjelokupno društvo nije samo i isključivo njegovo, nego je ono nastalo pod utjecajem europskih realista i naturalista, prije svega Balzaca i Zole, u kojima je on vidio svoje uzore.

4. Opus Eugena Kumičića

Neki su momenti iz Kumičićeva životopisa naročito značajni i za njegov literarni opus, a riječ je zapravo o tri pojedinosti: o činjenici da je potekao iz istarske sredine, o njegovu boravku u Parizu te o tome da je bio aktivno pravaški opredijeljen (usp. Šicel 2003: 93-94). Te su tri životne situacije uvelike odredile tematiku koja je Kumičića u njegovu književnomu stvaralaštvu zaokupljala.

Eugen Kumičić po svojim je godinama najstariji hrvatski realist, a i stjecajem je okolnosti relativno kasno, tek u dvadeset i devetoj godini života, dakle 1879. godine, objavio svoj prvi prozni tekst – novelu *Slučaj* (usp. Vaupotić 1974: 11). Nakon toga je u rasponu od dvadesetak godina objavio dvanaestak pripovijedaka, nekoliko romana, autobiografski putopis po Bosni, tri

drame te nekoliko kritičkih članaka od kojih je najpoznatiji već spominjani članak *O romanu* (usp. Šicel 1971: 90). Uobičajeno je u kritici stvaralaštvo Eugena Kumičića, s obzirom na tematske preokupacije i izbor građe, dijeliti na tri osnovna tematska kruga: na takozvane naturalističke romane i pripovijetke, na romane i pripovijesti iz istarskoga života te na povijesne romane (usp. Šicel 2003: 96).

4.1. Naturalistički romani i pripovijetke

Pripovijetkama i romanima iz zagrebačkoga života, među kojima su najpoznatiji njegovi romani *Olga i Lina* te *Gospođa Sabina*, Eugen Kumičić otvara nove perspektive u hrvatskoj prozi – nastojeći pisati u maniri Zolina naturalističkoga romana, on relativno uspješno ulazi u problematiku gradskoga života, u svijet suvremenoga društva te uočava i analizira karaktere pripadnika viših aristokratsko-građanskih slojeva (usp. Šicel 1997: 93-94). „*Olga i Lina* prvi je naturalistički hrvatski roman i radnja mu je smještena u mondenim kupalištima i salonima građanskoga Zagreba i Beča“ (Novak 2003: 239). Djelo je značajno jer je označilo afirmaciju Eugena Kumičića u hrvatskoj književnosti, ali je i uzбудilo naše kritičarske duhove te, zahvaljujući svojoj osebujnoj tematici, prouzrokovalo i niz pohvala, ali i niz negativnih ocjena (usp. Šicel 2003: 96). Naime, u tom je romanu, po uzoru na Zolu, Kumičić stvorio vrlo ranu varijantu romana o prostitutki Nani u kojemu se Hrvatica Olga, koja je oličenje dobra, nađe u samome središtu salonskih intriga koje vodi tuđinka Lina – oličenje zla i prijetvornosti (usp. Novak 2003: 239). Taj je roman bio tek Kumičićeva priprema za uspješniji roman, *Gospođa Sabina*, čija se radnja vrti oko Sabine Lozarove i događanja u njenome salonu u kojemu okuplja sav usmrđeni svijet zagrebačkoga visokog društva (usp. *ibid.*: 239). Dakle, Eugen Kumičić se u svojim djelima s tematikom iz zagrebačkoga života opredijelio za opisivanje gornjega društvenog sloja, takozvanoga višeg društva: aristokracije, trgovaca na veliko, lihvara i političara, a već iz tog izbora društvenoga sloja jasno je na što je Kumičić ciljao – smatrao je da je književnost dužna društveno se i nacionalno angažirati te je, polazeći od svojih pravaških političkih nazora, želio pokazati kako će društveni sloj koji vodi politički i društveni život u Hrvatskoj u to vrijeme Hrvatsku samo upropastiti (usp. Šicel 2003: 100). Ipak, krivo ili nepotpuno shvativši realizam, Kumičić je u Zagrebu tražio elemente onoga što je u sebi sadržavalo pariško društvo toga vremena, a, budući da Zagreb nije bio ni približno sličan Parizu, on je bio prisiljen poslužiti se maštom i izmišljati ono čega zapravo nije bilo (usp. Šicel 1971: 90). „Materijal na kojemu je

mislio da eksperimentira bio je domaći, kao što su domaće bile i navike njegove publike odgojene na Šenoinim romantičnim pripovjednim tekstovima“ (Novak 2003: 241). Tako je njegova romaneskna praksa bila daleko od naturalizma te je bio čak najveći romantik među hrvatskim realistima (usp. Nemeč 1999: 185). Međutim, svojim je nastojanjima odškrinuo vrata novomu proznom stilu u hrvatskoj književnosti te je na svojim najboljim stranicama iskazao tragične aspekte stvarnosti jasnije nego što su to učinili drugi i postigao da nakon njega nije više bilo moguće zatvoriti oči pred tom stvarnošću (usp. Novak 2003: 241).

4.2. Romani i pripovijesti iz istarskoga života

Prema mnogima „najneposredniji i umjetnički najsnažniji Kumičić je u onim djelima u kojima se vraća rodnom kraju – Istri i svojim uspomenama iz djetinjstva“ (Šicel 1971: 91). „Kao da se tu obistinila stara izreka da uspomene iz djetinjstva ostavljaju najjači utisak na čovjeka, postajući to jače i snažnije što smo dalje od njih“ (Šicel 2003: 101). *Jelkin bosiljak*, *Primorci*, *Začudeni svatovi*, *Sirota*, *Teodora* neki su od primjera djela iz kruga Kumičićevih istarskih tema (usp. Brešić 2015: 134). Nesumnjiva je stilska blistavost i pjesnička dojmljivost brojnih Kumičićevih odlomaka o moru (usp. Vaupotić 1974: 16), kao i „piščev osjećaj za realistički detalj kad nam slika pejzaže i opisuje svoj rodni kraj“ (Šicel 1971: 91). Ipak, i u ovome je tematskome krugu Eugen Kumičić polazio prije svega „sa stajališta hrvatskog patriote i pravaškog borca i temeljna mu je tendencija i opet bila da prikaže naše ljude iz te sredine u konfliktnom odnosu prema onima koji su nastojali Hrvatsku pokoriti“ (Šicel 2003: 102). Kumičić je najdosljedniji i najoštriji kritičar hrvatskoga građanstva, ali ne samo u svojim zagrebačkim, nego i u istarskim romanima, u kojima također crta predstavnike vladajuće smjese feudalno-buržoaskih krugova, aristokrata, trgovaca i činovnika, samo što ih pronalazi među strancima, za razliku od romana zagrebačkoga kruga u kojima iste te likove pronalazi i u građanskoj domaćoj sredini Zagreba (usp. Vaupotić 1974: 17).

4.3. Povijesni romani

Treći tematski krug Kumičićeva stvaralaštva čine romani s povijesnom tematikom. Napisao je Eugen Kumičić dva takva romana koja su mu donijela veliku popularnost – *Urota zrinjsko-frankopanska* (1892-1893) i *Kraljica Lepa ili Propast kraljeva hrvatske krvi* (1902), pri čemu je *Urotom* zapravo i stvoren kult Zrinjskih i Frankopana u Hrvata (usp. Nemeč 1999: 193).

Kumičićeva pravaška orijentacija odigrala je važnu ulogu i u izboru građe njegovih povijesnih romana jer je njegova oštrica uperena protiv Nijemaca, Mađara i Talijana koji su predstavljali opasnost za Hrvatsku u Kumičićevo vrijeme, dok Turci, koji su u 17. stoljeću još predstavljali stvarnu opasnost po Hrvatsku, u Kumičićevim povijesnim romanima postaju čak i saveznici protiv glavne opasnosti – germanizacije (usp. Šicel 2003: 108). U Kumičićevim povijesnim romanima »povijesno« i »romaneskno« su međusobno jasno odjelite sfere te je suhoparna povijesna faktografija jednostavno nadodana na romanesknu fabulu, bez utjecaja na samu radnju (usp. Nemeč 1999: 195). Faktografskoga i kronikalnoga je previše, čak i ako se uvaži želja za istaknutom dokumentarnošću koja je u skladu s Kumičićevim »naturalističkim« intencijama, a nasuprot njoj stoje brojne epizode i motivi preuzeti iz viteških, sentimentalnih i gotskih romana – oba su spomenuta romana prepuna otmica, potjera, prerašavanja, misterioznih ubojstava i patetičnih rasanaka (usp. ibid.: 196). „Tako je Kumičić upao u zamku dviju krajnosti: s jedne strane gomila sirove, neprerađene povijesne građe, a s druge trivijalne epizode koje ne samo da se udaljuju od povijesnih činjenica, nego njihovu autentičnost podrivaju i ozbiljno dovode u pitanje“ (ibid.: 196).

4.4. Karakteristike Kumičićeva opusa

Iako se opus Eugena Kumičića naoko raspada na tri tematska segmenta, taj se opus u književnom i idejnom smislu odlikuje rijetkom homogenošću (usp. Jelčić 2004: 242). Naime, on je „u isto vrijeme pisao i romane i pripovijetke iz Istre, i »naturalističke« romane s tematikom iz Zagreba ili Beča, a i u samim strukturama njegove proze gotovo da i nema bitne razlike između jednog i drugog (pa i trećeg) tematskog kompleksa“ (Šicel 2003: 96). On je dosljedan kritičar hrvatskoga građanstva i u svojim zagrebačkim i istarskim romanima (usp. Vaupotić 1974: 17), a u svim je svojim romanima i pripovijetkama naglašavao i ostvarivao isto: odnos stranaca i domaćih ljudi, probleme društvenoga i individualnoga morala, osjećaj za detalj (usp. Šicel 2003: 110). „U svemu što je pisao, Kumičić je bio potpuni pravaš, a naturalist samo onoliko, koliko je to podupiralo njegovu kritičnost prema onim pojavama u hrvatskom društvu, koje su ga razarale, i onim slojevima hrvatskog društva, koji su ogrezli u tuđinstvu. Razotkriti sve što je u Hrvatskoj trulo, odstraniti sve što je bolesno, opako i štetno, ali istaći i to da, srećom, u redovima građanstva kao i plemstva, ima onih koji nisu upali u vrtloge zla nego im se odupiru snagom svoje moralno nenagrižene savjesti i domoljubne svijesti.“ (Jelčić 2004: 243) Istodobno inspiriran

Zolom i aktivno angažiran u nacionalnoj problematici Hrvatske Kumičić je u svojem stvaralaštvu ostao nedovoljno definiran – tražeći u Zagrebu »zolinsku« tematiku morao je posegnuti u predjele mašte i poslužiti se tako osnovnim sredstvom romantičara, a romantičarskim se vizijama morao poslužiti i zbog rodoljubne želje da svojim djelima pomogne nacionalnom oslobođenju (usp. Šicel 2003: 112). Kumičić iz Pariza nije donio samo naturalizam i Zolu, nego i, za njegovo djelo još važniju, trivijalnu literaturu, njene postupke, pripovjedne strategije, efekte, formule i rekvizite (usp. Nemeč 1993: 62). To, uostalom, nije samo Kumičićeva posebnost, nego su elementi karakteristični za takozvanu »zabavnu književnost« legitiman postupak u hrvatskim romanima 19. stoljeća kojega nalazimo i kod Šenoa, Kovačića, Tomića, Kozarca (usp. ibid.: 62). Ono što ipak jest Kumičićeva posebnost i zanimljivost vezana uz njegovo stvaralaštvo jest činjenica da je on napravio neobičnu sintezu – spojio je društveni i trivijalni roman (usp. ibid.: 63). Tako je u njegovim djelima prisutan sukob stilova – od sentimentalističkoga i romantičarskoga pa do realističkoga i time je tipičan primjer pisca u čijemu se opusu skupilo svo mnoštvo obilježja specifičnoga razvoja hrvatske književnosti osamdesetih godina (usp. Šicel 2003: 112). Bez obzira na povremena lutanja, Kumičić nesumnjivo označava nezaobilaznu stranicu hrvatske književnosti i na neki je način tragičan junak svoje epohe jer je, nudeći nam naturalizam kao stvaralačku metodu, istodobno često ostao zarobljenik tradicionalnih i u to vrijeme već zakašnjelih stilova (usp. Šicel 1997: 94). Njegovi su istarski romani često pretjerano razvikani, ali je neosporna činjenica da romani *Pobijeljeni grobovi*, *Otrovana srca* i, prije svega, *Gospođa Sabina* predstavljaju značajnu stepenicu u evoluciji hrvatskoga romana (usp. Nemeč 1999: 196). „Značenjsko težište u njima je već potpuno pomaknuto prema socijalnoj kritici, a čvrsta motivacijska osnova dovodi ih u neposrednu vezu sa suvremenim realizmom“ (ibid.: 196).

5. Analiza romana *Gospođa Sabina*

Gospođa Sabina (1883) roman je koji u kontekstu Kumičićeva romanesknoga opusa pripada pripovjednoj prozi pisanoj pod utjecajem Zoline naturalističke poetike (usp. Koren 2008: 213) te se smatra najboljim djelom iz toga kruga Kumičićeve proze (usp. Šicel 2003: 99), a i najboljim njegovim romanom uopće (usp. Nemeč 1999: 191). Taj je roman „kritička i dobro napisana kronika zagrebačkog beščašća i skandala“ (Novak 2004: 94), a sadržaj bi mu se mogao sažeti u rečenici „»domaće vijesti iz novina« – kroniku kako je Sabina udavala kćerku Zorku“ (Vaupotić

1974: 19). Eugen Kumičić bio je „prvi hrvatski književnik u čiji je svijet prodrila moderna kapitalistička logika, njemu je sasvim jasno da je novac središnja motivacijska snaga ljudskih stremljenja pa je opisivač životnih manifestacija koje su prethodni pisci uglavnom previdali“ (Novak 2004: 96). Tako „pohlepa za novcem i plemićkim naslovom pokreće zaplet romana, čijim fabularnim linijama suvereno upravlja Sabina Lozar, spletkarica koja trguje vlastitom kćeri, nudeći je trima potencijalnim muževima, a muža prisiljava na pronevjeru“ (Grdešić 2010: 18). „Oko nje izvrsno je oblikovana mala galerija likova ulizica, laktaša, skorojevića, preteča krležinske klanfarštine, koji iz siromašnih studentskih sobica uskaču u pseudoaristokraciju, kao zahvaljujući nasljedstvu Jakov Vojnić, te intriganata i hipokrita, vještih čarobnjaka slatkih tartifskih rječitosti, kao Celestin Solarić, ili podmuklih grabežljivih senzala, kao što je Ilija Hribar“ (Vaupotić 1974: 20). Ovo djelo izvrsno ilustrira raskorak Kumičićeve teorije i prakse jer je tema tipično balzacovska – socijalna kritika, prikaz ekonomskoga i moralnoga rasula, agonija plemstva, opća hipokrizija, grad kao leglo poroka i laži, ali je obrada dumasovska, preuzeta od »pisaca imaginacije« (usp. Nemeč 1999: 191). Sinteza kritičkoga prikaza hrvatskoga društva i trivijalnoga romana ostvarena je kroz kronotop građanskoga salona (usp. Grdešić 2010: 18). Iako je u svojem tekstu *O romanu* Eugen Kumičić jasno rekao da je dosta bavljenja salonima, u ovome je romanu poprište zbivanja upravo građanski salon Sabine Lozarove (usp. Nemeč 1999: 191). „Salon s jedne strane funkcionira kao idealna pozornica za ogovaranja, skandale, bračnu nevjeru i novčane malverzacije, a s druge strane motivira analizu tadašnjih društva, klasa, od autentičnoga i novcem kupljenoga plemstva, preko bogatoga građanstva do siromašnih studenata, ali i različitih društva, tipova poput lihvara, svodnica, bogatih udovica ili usidjelica“ (Grdešić 2010: 18). Taj salon ovdje nije slučajno odabran kao poprište svih događanja. Naime, Kumičićev je cilj „kritika zagrebačkog društva, a karakter i moralni profil tog društva nigdje se nije očitovao tako jasno kao u zagrebačkom građanskom salonu“ (Nemeč 1999: 191). U *Gospođi Sabini* sve se vrti oko novca, a ta pohlepa za novcem briše svaku moralnu ogradu i u prvi plan stavlja egoizam, prijetvornost, licemjerje i beskrupuloznost (ibid.: 192). „Po preciznosti dijagnoze i eksplicitnosti društva, kritike roman *Gospođa Sabina* krajnja je točka koju je dosegnuo hrv. realistički roman“ (Nemeč 2010: 457). Pohlepa za novcem, razne nemoralne aktivnosti, licemjerje likova, njihova taština, želja za životom na visokoj nozi i ispraznost njihovih životnih aktivnosti teme su koje će biti analizirane dalje u ovome radu.

5.1. Novac je moć

Novac je najvažnija komponenta romana *Gospođa Sabina* (usp. Bjelajac 2015: 148). „Svaka akcija, svaka fabularna napetost, svaki akter u romanu određen je novcem i problemima vezanima uz novac: dobra udaja, miraz, kupovina plemićkih titula, svodničke spletki, štedni ulozi, dugovi, testamenti“ (Nemec 1999: 192).

Zanimljivo je da roman započinje upravo opisom siromašnih uvjeta u kojima stanuje Viktor Ribičević, problema, dakle, nedostatka novca koji se proteže dalje kroz cijeli roman i koji je prisutan gotovo kod svih aktera u romanu. Ribičević je stanovao u jednoj od najzabačenijih ulica grada Zagreba, u staroj kućerini naherena krova, u hladnoj sobi s trošnim i klimavim namještajem (usp. Kumičić 1980: 31-32), a već na prvim stranicama posuđuje od svoje stanodavke, Regine Lukaček, pet forinti (usp. *ibid.*: 33-34). Kasnije je u romanu taj isti Viktor Ribičević, nakon što je osjetio da ga obitelj Lozar lagano odbacuje, „mislio o bogatstvu, čeznuo za novcem, računao je samo s milijunima i gorko se naslađivao u misli šta bi on sve učinio da je bogat, neizmjereno bogat“ (*ibid.*: 223).

Nadalje, kako bi došla do novca, i Sabina Lozarova unovčava srebrninu u zalagaonicama (usp. *ibid.*: 35) ili prodaje namještaj pa se o njenom stanu kaže sljedeće:

„Stan gospođe Sabine bio je velik, no i nekako neprijatan. Činilo se da se nalaziš u kakvom dućanu pokućstva, gdje se trgovcu rasprodalo najveći dio robe putem ovrhe. U cijelom namještaju nije bilo ukusa ni reda, jer bijaše sve pomiješano i u slogu i u bojama, a tome je razlog što bi Sabina u novčanoj stisci prodala sad jedan divan i nekoliko naslonjača, sad dva ormara, pa bi opet kupila, ako se sluči da dođe do novca, ono što joj trebalo u kući. Sabina je živjela naveliko, a ljudi se nisu tome čudili jer su znali da je donijela velik miraz svome mužu koji bijaše viši činovnik.“ (*ibid.*: 45)

Čudila se tomu ipak udova Jela koja se, promatrajući Sabinine skupocjene haljine, pitala otkud joj novci jer su Lozarovi već sve rasuli, a usput se saznaje kako je i njoj Sabina dužna pet stotina forinti (usp. *ibid.*: 48-49). Kasnije Sabina i od Celestina Solarića traži novac, na što joj on odgovara: „Ti si me već uništila! Odakle da ti nasmažem toliko novca?“ (*ibid.*: 66). Slične riječi petnaestak stranica kasnije ponavlja Sabini i njen suprug kada od njega zatraži novac: „Malenkosti! ... Hiljade da su malenkosti! Sabino, ja sam propao! Sabino, ti si me uništila!“

(ibid.: 80). Ne uspjevši nabaviti novce od Solarića i od Lozara, Sabina uzima stvari u svoje ruke i krivotvori mjenicu na pet stotina forinti na ime udove Jele (usp. ibid.: 81-82).

Novcem je okupiran i Jakov Vojnić koji nakon smrti strica postaje najbolja partija u Zagrebu (usp. ibid.: 205). Njegova je sreća zbog novostečena bogatstva opisana sljedećim riječima:

„Nasmiješi se slavodobitno, zapali smotku pa skoči u kočiju. Ispruži se udobno te počuti nepoznatu sreću. Kočija se zibala, a njemu je bilo ugodno u duši kao nikad. Izbacujući velike kolobare dima iz ustā, zadovoljno se smiješio te mu se napokon pričini kao da se cijeli svoj život vozikao kočijama. On se trsio da sjedi, poput ljudi kojima je gospodski život ušao u krv. Čudno mu je bilo u duši kad je kočija jurila gradskim ulicama, jer je osjećao da je sam na svijetu, te se malne bojao svoga bogatstva, ne znajući šta da započne s tolikim blagom.“ (ibid.: 211)

Nakon što je postao bogat, Jakov je Vojnić primijetio i kako mu se sluge u gostionici klanjaju, a sobarica je tri puta došla pitati je li mu hladno i ima li još kakvu zapovijed (usp. ibid.: 217). On još nije u potpunosti shvaćao kakva je silna moć novac, ali je opažao „da ga mnogi nekako drukčije pozdravljaju, da se za njim ogledaju neke gospođe i da mu se osmješkiju mnoge djevojke“ (ibid.: 258).

Vidljivo je iz svega navedenoga koliko je novac važna komponenta života aktera ovoga romana. O novcu se razmišlja, o njemu se sanja, smišljaju se razni načini kako do novca doći. Radnja bi se romana bez problema mogla sažeti u rečenici: „Novac i kako ga steći: ženidbom, udajom, intrigom, makinacijom, ako zatreba i falsifikatom i pronevjerom“ (Nemec 1993: 64). Odnos prema onima koji novac imaju i prema onima koji ga nemaju potpuno je različit. Novac donosi sreću, novac donosi prestiž i ugled, novac je temeljna vrijednost u romanu *Gospođa Sabina*. Dokaza za to ima pregršt. Prije svega je to činjenica da se glavnina zapleta vrti „oko Sabininih nastojanja da dobro uda svoju kćerku Zorku“ (ibid.: 64), ali su i sve ostale akcije u romanu vezane uz novac. Ne radi se samo o tome kako do novca doći, nego je uz novac vezana i pretjerana taština i samodopadnost, pretjerana briga o modi na koju se velik dio novca i troši, kao i ispraznost života i tričavost tema koje zaokupljaju aktere ovoga romana.

5.2. Stecanje novca – lihvarstvo, zalaganje, krivotvorenje mjenica, pronevjere, krađe

Kao što je tematika novca apostrofirana na samom početku romana, isto je tako apostrofirana i tematika lihvarstva, a lihvarstvo je utjelovljeno u liku Ilije Hribara. Tako Regina Lukaček upozorava Ribičevića da se čuva lihvara Hribara jer je to strašan tat koji ju je prevario za tisuću forinti (usp. Kumičić 1980: 35). Od lihvara do lihvara ide i Viktor Ribičević (usp. *ibid.*: 172), a dolazi i spomenutome lihvaru Iliji Hribaru koji mu govori da je u razbojničkim šakama i da se nikada neće iskopati iz dugova (usp. *ibid.*: 178). Hribarovo lihvarstvo i način na koji iskorištava ljude u neprilici najočiti su u situaciji u kojoj mu dolazi udova s petero djece. Naime, ona je od njega posudila osamdeset forinti kada joj je umro muž i dvadeset forinti kada joj je umrla majka, da bi mu sada dugovala četiri stotine forinti (usp. *ibid.*: 181). Hribar se služi i lažima pa tako novopečenom bogatašu Jakovu Vojniću dolazi tvrditi kako je bio stričev najbolji prijatelj, ali su ga sluga Petra Vojnića i spomenuta udova raskrinkali (usp. *ibid.*: 215). Iliji Hribaru dužna je i Sabina, a, iako njih dvoje imaju prisniji odnos nego što ga Hribar ima s ostalim svojim dužnicima, on od nje, u trenutku u kojemu se saznaje za pronevjeru Ivana Lozara, traži svoje novce (usp. *ibid.*: 295). Iz toga je vidljivo da ni prijateljstvo nije sveto – iako Hribar redovito dolazi k Sabini u kuću, s njom je prisan i zna sve njene tajne, u trenutku kada se ona i njena obitelj nađu u neprilici, novac mu je na prvome mjestu.

Drugi je način »zarade« zalaganje stvari, pa tako Regina Lukaček spominje kako je za Sabinu Lozar unovčila srebrninu u zalagaonici (usp. *ibid.*: 35), a spomenuto je već da je ista ta Sabina zalagala i namještaj, zbog čega joj je u stanu bilo kao u salonu namještaja.

Uz ova dva načina, spominju se još i mjenice, i to u svjetlu već navedena Sabinina krivotvorenja mjenica na ime udove Jele Martiničke, a od iste te udove Sabina i posuđuje novac (usp. *ibid.*: 70). Do novca se dolazi i krađom pa se tako spominje da je Jakov Vojnić od strica ukrao dvije tisuće forinti, zbog čega je i došlo do njihove svađe (usp. *ibid.*: 98). Na isti je način prošao i sam Jakov Vojnić od kojega je Sabina Lozar uzela šesnaest tisuća forinti, a pravila se da je uzela petnaest, što je promaklo i njenoj kćerki Zorki (usp. *ibid.*: 299). Još je jedan način kojim se dolazi do novca – pronevjerom kakvu je počinio Ivan Lozar u iznosu od deset tisuća forinti (usp. *ibid.*: 294).

Rijetke su samo naznake poštenoga zarađivanja pa tako saznajemo da Ivan Lozar radi kao viši činovnik (usp. *ibid.*: 45), da je Jakov Vojnić prije naslijeđena bogatstva živio poučavajući djecu (usp. *ibid.*: 83), a da Viktor Ribičević ima „dosta lijepu plaću“ (usp. *ibid.*: 129).

Ne samo da se u romanu sve vrti oko novca, nego se sve još više vrti oko laganoga zarađivanja novca. Riječ je pretežito o zalaganju naslijeđenih stvari, o krivotvorenjima i prevarama, o lihvarstvu i krađama, a samo u nekoliko se situacija spominje da se za život zarađuje radeći neki posao. Čak i oni koji nemaju problema s novcem, poput udove Jele, taj su novac naslijedili, kao što je ona svoj naslijedila od pokojnoga muža (usp. *ibid.*: 49).

5.2.1. Brakom do novca – »lov na zetove«

Uz sve već spomenuto, najočitiji način dolaska do novca jest udajom ili ženidbom za one koji novac već imaju. Tako se navodi da se mnogi otimaju za ruku i imetak udove Jele Martiničke (usp. *ibid.*: 49), a imenom se pri takvim pokušajima navode Celestin Solarić i Ilija Hribar. Sabina i jednome i drugome obećaje dogovoriti brakove, samo je problem što oboje ciljaju na isti imetak. Sabina prvo udovu nagovara na ženidbu s Ilijom Hribarom (usp. *ibid.*: 68-69), a kasnije Celestin Solarić želi da mu Sabina za ženu dogovori udovinu nećakinju Ružu, a tek ako to ne uspije, može i udovu (usp. *ibid.*: 106). On Sabini obećaje da će ju spasiti te da će udovin imetak dijeliti s njom (usp. *ibid.*: 106), ali joj kasnije, kada su dogovori za njegovo vjenčanje s udovom već u tijeku, laže da mu je udova rekla kako mu do njene smrti neće dati ništa od glavnice (usp. *ibid.*: 188).

Okosnicu radnje romana čine pokušaji Sabine Lozar da bogato uda svoju kćerku Zorku. „Kandidata je nekoliko, a konačnu pobjedu odnosi Jakov Vojnić, i to tek tada kada postaje jasno da je naslijedio od strica velik imetak“ (Nemec 1993: 64). Sabina, u nastojanjima da kćeri nađe savršenoga ženika, često mijenja svoja mišljenja o njima – ovisno o njihovoj platežnoj moći. Ona prvo kaže kako su Viktor Ribičević i Mavro Šarinić gladna sirotinja (usp. Kumičić 1980: 44) te da ne bi svoju Zorku dala Viktoru Ribičeviću jer je zadužen preko glave (usp. *ibid.*: 46). Kada Sabina saznaje za vezu svoje kćeri i Milana Kriškovića, Zorka joj kaže da će se Milan njome oženiti na što Sabina pita odakle će ju taj deran hraniti (usp. *ibid.*: 128), a nešto kasnije joj govori: „Ti ćeš uzeti Ribičevića! Jesi li razumjela? ... On već ima dosta lijepu plaću!“ (*ibid.*: 129). Otprilike u to vrijeme se saznaje da bi Jakov Vojnić mogao postati bogat što Sabina poprati ovim riječima: „Čula sam da mu je stric obolio ... no, ti ne možeš čekati ... dok umre ... Zorka,

ostanimo pri Ribičeviću!“ (ibid.: 131). Vidljivo je, dakle, da je za Sabinu Lozar udaja kćeri nešto poput sklapanja poslovnoga ugovora. Nisu važni osjećaji koje ti mladi ljudi gaje jedni za druge, važno je samo tko ima dovoljno novca kojim bi kupio Zorkinu ljubav i Sabininu dozvolu za brak. Osim toga, Sabina ništa ne prepušta slučaju, nego u pokušajima udaje kćeri igra ulogu svojevrsnoga svodnika i dio »flirta« s potencijalnim Zorkinim muževima odrađuje sama. Tako, osim što je s potencijalnim ženicama uvijek i pretjerano ljubazna, sve im povlađuje i u svemu im ugađa, ona Viktora Ribičevića zove na stranu, pokazuje mu šešir koji je kupila Zorki, Viktor taj šešir stavlja Zorki na glavu, a Sabina ga pita: „Zar ne da nije ružna moja Zorka?“ (ibid.: 144). Kada ona odluči da Ribičević više nije pogodan ženik na njenu kćer, odnos prema njemu mijenjaju svi ukućani i razgovor u njegovu prisustvu zapinje jer je Sabina odlučila da tako mora biti (usp. ibid.: 221). Ona smišlja i način na koji da se pomiri s Jakovom Vojnićem te organizira odlazak na krabuljni ples na kojemu će Zorka uz Ružinu pomoć »smotati« Vojnića. Isti taj dolazak na krabuljni ples spočitava Viktoru Ribičeviću i kaže mu da ne da svoju Zorku zaručniku koji polazi krabuljne plesove (usp. ibid.: 261) te ga se tako rješava. Štoviše, postiže i da se Viktor osjeća krivim, dok su zapravo ona i Zorka izigrale njega i poigrale se njime kada su mislile da je najbolja prilika.

U potrazi za najboljim ženikom Sabina Lozar nije isključivi aktivni akter, a njena kćerka Zorka nije u potpunosti pasivna. Sabinin model ponašanja preuzima na sebe i sama Zorka. Iako u jednome trenutku govori da joj je Jakov Vojnić najmiliji od svih udvarača (usp. ibid.: 131), Zorka ipak preuzima model odabira ženika od svoje majke. Ona se samo nekoliko rečenica dalje složi s njom da je Ribičević trenutno najbolja opcija, a i ranije se dvoumi je li bolji Ribičević ili Vojnić:

„Da, Zorka bi ga ljubila, ali njoj se i Vojnić sviđa, a to križanje osjećanja vrlo joj smeta, ona ne zna za koga da se odluči; teško je to, veoma teško, jer Vojnić nije jošte namješten, dočim bi je mogao suprug Ribičević pratiti na plesove, na zabave. Dakako da bi mogao, to je jasno, ta on ima već sada stalnu plaću, pa ako se i ne bi uvalila u gospoštiju, živjeli bi kao što žive i drugi, a dok se Ribičević nešto više popne, pripomagali bi roditelji. Oh, ona je osvjedočena da će ipak Ribičevića ljubiti, da će uzdisati i živjeti samo za njega i za svoju dražesnu i zlatokosu dječicu, za male Ribičeviće!“ (ibid.: 59)

Tim su Zorkinim mislima možda i ponajbolje sažeti razlozi odabira određenoga udvarača za supružnika – važno je da ima novac, da se može popeti na društvenoj ljestvici i da može sa

svojom suprugom pohađati plesove i zabave. Ljubav kao da Zorka ni ne zna što znači jer ona svojoj majci kaže kako misli da Ribičevića ljubi (usp. ibid.: 131), a iz jednoga se njenoga razgovora s Ružom da zaključiti kako ona u ljubav ne vjeruje (usp. ibid.: 267).

Tehnikama »flirta« nije ovladala samo Sabina Lozar, nego njenim stopama posve dostojanstveno kroči i Zorka. Ona u salonu stoji naslonjena o glasovir i hini da je zamišljena te nogu drži proračunato izloženom (usp. ibid.: 47), a kada ju Sabina zove pravi se da ju ne čuje i kao razlog tomu navodi da je čitala Beethovena (usp. ibid.: 48). Pred Ribičevićem namjerno služi govori da ode po Jakova Vojnića da im se pridruži za večerom, a sve kako bi ovoga učinila ljubomornim (usp. ibid.: 52). Ona pred ogledalom vježba kako da oponaša stidnu djevojku (usp. ibid.: 117), za večerom obara oči, ali ne previše, nego kao glumica kad zna da i galerija mora vidjeti igru njenih očiju (usp. ibid.: 134). Viktoru se umiljavala i udraživala, ali ne suviše, nego proračunato (usp. ibid.: 182), a i pružala mu je ruke i dulje mu se vremena smiješila jer je znala da je zaljubljen u njene ruke, znala je da ih tako rado stiše i gladi (usp. ibid.: 134). Najbolja je možda potvrda njenih vještina glume što ju i vlastita majka u jednom trenutku nazove primadonom (usp. ibid.: 119), a zanimljiv je trenutak u kojemu Zorka majci govori da je mimo njih prošao Vojnić na što ju majka upita je li imala vremena osmjehnuti mu se (usp. ibid.: 216). Zorka odgovara da jeste, da ju nije zatekao nepripravnu jer je baš u taj mah razmišljala kako bi mu se osmjehnula ako ga sretnu na što majka hvali kćer te se one okreću kako bi ga još jednom srele (usp. ibid.: 217). Jasno je iz toga koliko je Zorka pod majčinim utjecajem, koliko je majka svoj kodeks ponašanja prenijela i na nju te koliko su obje ponosne – kći jer je dobro procijenila majčine želje, a majka jer je »dobro odgojila« kćer.

Sve je u ovome romanu u znaku traženja čim bolje bračne prilike kako bi se brakom osigurao imetak i steklo novčano blagostanje, a time i sreća za koju se smatra da dolazi posjedovanjem novca. Svaki potez, svaki razgovor, baš svaka riječ – sve je podređeno tomu i sve je u tančine isplanirano i ponekad čak pred ogledalom uvježbavano. Koliko je toga na kocki i koliko je važno sve dobro »odigrati« jako je dobro prikazano oštrim Sabininim pogledom upućenim Milanu Kriškoviću kada je htio za Zorkom i Ribičevićem ući u sobu u koju ih je ona pozvala:

„Taj pogled nije bio proračunat, već posve naravan, a odavao je strah koji obuzima majku kad misli da će joj tkogod pomrsiti račune u bijesnom lovu na zetove. Milan se bio trgnuo pred onim

crnim okom, raširenim, gnjevnim i lakomim kao u gladne mačke što obilazi koš svježih srdelica.“ (ibid.: 143)

5.3. Laži, intrige, prijetvornosti

Glavni pokretač radnje u romanu svakako je novac, a „glavni pokretač dinamike događanja jest intriga kao bitan način i mogućnost egoističnog i beskrupuloznog stjecanja osobne koristi“ (Šicel 1993: 54). Lažima je, intrigama i raznim prijetvornim gestama kreat ovaj roman. Apsolutno niti jedna veza među ljudima nije sveta i lišena ovih radnji – od odnosa među članovima obitelji, odnosa među ljubavnim parovima, odnosa među prijateljima, supružnicima, pa čak i u odnosu majke i kćeri.

Tako Viktor Ribičević laže svojemu prijatelju Mavru Šariniću da je zaboravio novčarku kod kuće, a problem je u tome što u svojem novčaniku nema novaca pa je to način iznuđivanja novaca od prijatelja (usp. Kumičić 1980: 39). Kada mu ovaj obeća dati novce, Viktor mu govori da je divan čovjek i nasmiješi se sam sebi u brk (usp. ibid.: 39). Lažima se služi i Milan Krišković koji kao razlog kašnjenja na Sabininu večeru navodi prisustvovanje sjednici vezanoj uz ples, a zapravo je bio u kavani (usp. ibid.: 54). Kada Viktor Zorki povjeri da mu je Jakov Vojnić govorio o njihovu poljupcu, ona ga napada da je okrutan, razdražljiv i da je ne štuje (usp. ibid.: 185), a naposljetku se zgražala i smijala u sebi što zna tako vješto lagati (usp. ibid.: 186). I Celestin Solarić laže Sabini kako mu je udova rekla da do smrti neće dobiti ništa od glavnice (usp. ibid.: 188). Sabina Jakovu Vojniću govori da je glasinu o vjenčanju Zorke i Ribičevića izmislio svijet (usp. ibid.: 254), a laže mu i o mjenici koju je krivotvorila na ime udove Jele i koju je Jakov našao kod strica na njeno ime. Sabina mu kaže da će udova njoj dati novce, a ona njemu, sve jer je udovi neugodno pred Jakovom (usp. ibid.: 269). Sabina Jakovu i treći put laže kad se on vraća iz Pešte – ona izmisli navodnu okladu s grofom kako Jakov ne bi loše reagirao što su bez njegova pitanja uzele novac iz blagajne (usp. ibid.: 305).

Laži se Sabina ne libi čak ni u svojem odnosu s kćeri kojoj laže da je netko drugi pronevjerio novce, a ne njen otac (usp. ibid.: 297) te dodaje i da je riječ o petnaest tisuća forinti (usp. ibid.: 297), a zapravo se radi o deset tisuća forinti.

Manjim ili većim intrigama služe se mnogi akteri romana. Sabina udovi Jeli spominje udaju za Hribara kako bi se on domogao njenih novaca, ali udovi laže kako svijet o njoj loše govori jer

nema muškarca uz sebe (usp. *ibid.*: 68-69). Kasnije pak, iako je Solariću obećala da će dati sve od sebe da mu Ružu dogovori za ženu (usp. *ibid.*: 107), dolazi k udovi i ne spominje to, nego ju nagovara na ženidbu sa Solarićem tvrdeći joj usput kako ju on jako ljubi (usp. *ibid.*: 123). Intrigama se služi i Celestin Solarić. Zbog ljubomore na ljubav Mavrovu i Ružinu, koju on želi za svoju ženu, on udovi savjetuje da ne pokazuje Ruži Mavrovo pismo jer je Mavro Šarinić propalica (usp. *ibid.*: 157). Intrige za postizanje svojih ciljeva koriste i Irena Lozar i Ilija Hribar. Zanimljivo je da oni prvo razgovaraju o tome kako su ljudi zlobni i kako je svuda zavladała prevara (usp. *ibid.*: 192) da bi malo kasnije smislili spletku kojom će zavladati Solarića i udovu Jelu kako bi udova ostala Hribaru, a Solarić Ireni.

Prijetvornosti su pune prije svega geste Sabine Lozar. Ona s Mavrom Šarinićem i Viktorom Ribičevićem tako ljubazno razgovara (usp. *ibid.*: 44) da bi nakon nekoliko trenutaka supruga pitala tko ih je uopće pozvao jer su oni gladna sirotinja (usp. *ibid.*: 45). Kasnije, kada odluči da je Viktor Ribičević trenutno najbolja prilika za Zorkina muža, ona je prema njemu izrazito ljubazna, natače mu čašu vinom i daje mu najbolje komade pečenke (usp. *ibid.*: 140). Ipak, to je čak i u tom trenutku daleko od iskrenosti jer ga ona slatkim glasom potiče da iskaže što osjeća, „no na njenim usnama, u kutovima, pomaljao se porugljiv i tek primjetljiv smiješak, koji Viktor nije opazio“ (*ibid.*: 112). Kada joj jednom prilikom Ribičević na odlasku ljubi ruke, to izgleda ovako:

„Ribičević se prigne, a kad je ljubio njenu ruku gledaše ona žmureći u njegovo tjeme. Onaj skroviti i porugljivi posmijeh zaputi se sada od ustā po svim crtama njena lica, no kad je Ribičević glavu pridigao, onaj je posmijeh bio opet ljubazan i sladak. Po Sabininu licu već se prostrlo čuvstvo ganuća, srdačan odraz toga svečanoga trenutka.“ (*ibid.*: 113)

Pred istim tim Viktorom Ribičevićem Sabina glumi i da pati zbog Zorkine udaje te da se boji da će svoju kćer izgubiti:

„Sabina je jošte pò sata uzdisala i pripovijedala kako živi samo za svoju Zorku, kako je još mlada za udaju, i kako se nije nadala da će što takvo tako rano saznati. Govorila je o Zorkinu djetinjstvu, o materinskim brigama, o strahu što je pretrpjela nad zipkom svoga djeteta kad je bila Zorka jednom teško oboljela. Zatim je razvila veliku sliku o svojim besnenim noćima, o tolikim radostima, te o tuzi koja bi je obuzimala kad je pomišljala da će jednom svanuti crn dan, njoj, bez sumnje najboljoj majci, dan kad je bude ostavila njena kćerčica da pođe s nepoznatim čovjekom,

među bešćutne ljude, sama, mlada, vikla na svako dobro, neiskusna, dobra i povjerljiva. Sabina se isprva pretvarala, ali je napokon opoju zvuk njezina vlastitoga glasa, koji bivaše svakim časom topliji i srdačniji. Zorka je bila mekana srca; riječi njene majke duboko je ganuše. Ona jecaše. I majci je i kćerci godilo što su ganute, to im bijaše neka utjeha, neka isprika pred svojom savjesti. Sabina, čim je umukla, čim joj je prestao zujati vlastiti glas u ušima, odmah se osvijesti. Ribičević je gledaše očaran i uznesen; on se bojao pred takvom kreposti, uviđao je svoju ništetnost i držao je da nije dostojan da bude mužem kćerci tako plemenite žene.“ (ibid.: 147)

Iako se čini kako Sabina istinski uživa u društvu svih pozvanih na večeru i ples u njenome salonu, njeno se ponašanje za to vrijeme opisuje sljedećim riječima:

„Sabina, ta lijepa i zdrava žena, ta otmjena gospođa, promatra svoje goste, svakome klima, svakome se smiješi, a njezin posmijeh, ako i nije odsjev srdačne iskrenosti, ipak preleti dosta ljubežljivo i laskavo preko njezinih crvenih usana, dok se napokon, iza velike lepeze ne pretvori u posmijeh zabrinutosti, dosade i prezira“ (ibid.: 60).

I kada hoda ulicom među ljudima, geste su joj pune prijetvornosti:

„Ona je pratila svoje riječi otmjenim kretanjem tijela, ali to bijaše sve usiljeno. Htjela je da se svijet što je tuda prolazio čudi njenim visokim manirama, da probudi u ljudima pozornost.“ (ibid.: 120)

U tim sitnim pretvaranjima na ulici sudjelovala je i Zorka koja „se svijaše u svojoj kabanici, kretaše ramenima i glasno govoraše o operi koja se pjevala te večeri, pripovijedajući Viktoru kako se ta opera divno pjeva u Beču, te kako je to samo smiješna parodija u Zagrebu“ (ibid.: 191). Pritom je riječi »Beč« i »opera bečka« mnogo glasnije izgovarala ne bi li je ljudi čuli, a i „kad bi više ljudi prolazilo mimo njih, Zorka bi majku štogod francuski upitala“ (ibid.: 191). Njih se dvije u društvu nameću „lažnom »evropskom« kulturom, isticanjem svog, u biti nepostojećeg »bečkog« odgoja, pseudocivilizacijskim manirama, često dovedenim do granice paradoksa, čak i smiješnosti“ (Šicel 1993: 54).

Sabinina je prijetvornost ponekad popraćena i određenom dozom »flirta«:

„Sabina opet hodaše odmjereno i dostojanstveno, kako je već morala hodati – gospođa Lozarova. Svaki njezin kret, svaki pogled, sve je bilo proračunato. Već iz Ilice slijedio ju je neki

pukovnik, visok, blijed, mršavih i klecavih nogu, nadutih prsiju i čvrsto namazanih kratkih brkova. Sabina, ulazeći u kuću udove Jele Martinićke, okrenula se na pragu prema pukovniku, osmjehnula mu se izazivno i porugljivo, te iščeznula dostojanstveno. Kad dođe pukovnik pred kućna vrata, zaustavi se i pogleda na stube. Sabina se opet osmjehnu pukovniku, koji je pozdravi rukom. Pukovnik pođe dalje oponašajući hod mlada čovjeka i zviždukajući neku polku.“ (Kumičić 1980: 121)

Sabina je puna prijetvornosti i prema Jakovu Vojniću kojeg prvo izbacuje iz kuće i naziva ga beskućnikom (usp. *ibid.*: 75) da bi kasnije ona i Ivan Lozar pogađali njegove želje (usp. *ibid.*: 253). „Sabina se razgovarala s Vojnićem kao s najboljim prijateljem, bratom, sinom. Gledala ga je neprestano, s nekim je čeznućem očekivala da joj što rekne, smiješila se, udarala ga po ruci, svaku mu riječ povlađivala“ (*ibid.*: 257).

Prijetvornostima se služi i u odnosu sa svojim suprugom. Nakon njihove svađe zbog njena traženja novaca umiljava mu se, traži od njega da ju poljubi i kaže da će kasnije poslati Zorku u ured, na što se Lozarovo srce umekša (usp. *ibid.*: 80). Sabinine zamke nisu mimoišle ni Zorku. Njih se dvije posvađaju jer je Sabina zatekla Vojnića u Zorkinoj sobi, „no budući da je toga dana trebala Zorkinu pomoć, nije htjela da tjera mak na konac nego odluči da se poigra njome kao mačka mišem znajući da ima vremena da je ščepa, da joj istrgne onu tajnu iz srca“ (*ibid.*: 90).

Prijetvornosti su pune i geste Zorke Lozarove, dijelom već spomenute vezano uz njen lov na idealnoga supruga. Ona, dakle, hini zamišljenost i učenost (usp. *ibid.*: 48), točno zna kako treba izbaciti nogu da izgleda privlačno (usp. *ibid.*: 48), obara oči kao glumica (usp. *ibid.*: 134), umiljava se Viktoru, ali ne pretjerano, nego proračunato (usp. *ibid.*: 182). Najzanimljivije od svega, ali i pokazatelj razine prijetvornosti o kojoj se govori u romanu, jest činjenica da te geste nisu nimalo prirodne, nego ona pred ogledalom vježba kako da oponaša stidnu djevojku (usp. *ibid.*: 117).

Možda vrhunac svih prijetvornosti jest činjenica da je Ilija Hribar održao izvrstan govor nad grobom Celestina Solarića. Naime, ta su dvojica nekadašnjih prijatelja u zadnje vrijeme zahladila svoje odnose zbog borbe za udovu Jelu i njen imetak. Tome se čudi Viktor Ribičević koji kaže: „Ja sam mislio da će tko drugi govoriti nad Solarićevim grobom! Zar se nisu mrzili u ovo zadnje vrijeme?“ (*ibid.*: 283).

Iako u govorenju laži, intrigama i raznim prijetvornim gestama prednjače Sabina Lozar i njena kći Zorka, gotovo da nema lika u romanu koji niti jednom nije ništa slagao, izveo kakvu intrigu ili prijetvornost. Posebno je zanimljivo kako se i takve radnje događaju isključivo s ciljem stjecanja novca - bilo brakom ili drugim spomenutim nepoštenim načinima, a ponekad te aktivnosti čuvaju i glave. Naime, svojim sposobnostima glume, prijetvornosti i govorenja laži Sabina Lozar sprječava čak i moguću tragediju nakon što se Jakov iznenada vraća iz Pešte. Zorka, Sabina i grof dolaze iz krabulja te ih Jakov dočekuje revolverom, a Sabina glumi da su se namjerno željeli našaliti s njim te ga tjera da pogada tko su te krabulje. Ta joj varka i uspijeva te ona uviđa „da se izvukla iz najstrašnije neprilike svojom hladnokrvnošću i lukavošću“ (ibid.: 303).

5.4. Život na visokoj nozi – moda, prestiž, titule

Uz novac kao temeljnu vrijednost usko je vezan i život na visokoj nozi aktera ovoga romana – bilo da iz stanja imanja novca proizlazi, bilo da je težnja za takvim životom uzrok težnji za novcem. Najnovija moda, društveni prestiž i titule neki su od najočitijih pokazatelja težnji za životom na visokoj nozi.

Modom su posebno zaokupljeni ženski akteri romana. Tako Zorka nosi dugu modru haljinu od svile koju je sapela u bokovima i koja joj se u velikim naborima spuštala na voskom namazan pod, a bila je sva načičkana skupocjenim čipkama (usp. ibid.: 47). Kada jutrom ustaje iz kreveta, čudi se što je tako dugačka i misli o svom lijepom stasu i o svojim najnovijim haljinama (usp. ibid.: 247). Haljine najnovijega kroja nosi i Sabina Lozar (usp. ibid.: 119), a o njenome modnom izričaju i njegovanju navodi se i sljedeće:

„Njeno lice bilo je svježije i mlađe, jer se bila malo prije umila. Po licu se sjajio gdje-gdje prašak »veloutine«, kojim bi se ona svaki dan omučila da joj bude koža glatka i bijela. Kosa joj bila našušurena, uzdignuta i na deset načina isprepletana. Vrapci bi mogli u njoj saviti lijepo gnijezdo. Jaki joj vrat, lice, ruke, sve se sjajilo i sva je bila prokađena mirisom ljubicā, a u tom mirisu bilo je nešto mlako, trulo. Sabina se bila priredila za kazalište. Jako tijelo sapinjao joj je kratak »život« od crvena baršuna, opšiven bijelim krznom. U kosu, postrance, zatakla je veliku crvenu ružu.“ (ibid.: 187)

Sabina i Zorka prve su koje su se u Zagrebu počele češljati tako da su im vlasi koje su sezale do polovice čela bile malo zafrknute vrućim željezom (usp. *ibid.*: 102), a nosile su i šešire kakvih tada još u Zagrebu nije bilo. Naime, kada dolaze u posjet udovi Jeli na njeno imanje, Sabinin i Zorkin izgled opisan je na sljedeći način:

„Ona i kći joj bile su odjevene toga dana s velikim ukusom. Njihova skupocjena odijela naručio je bio Vojnić iz Beča. Jela se divila njihovim prekrasnim šeširima kakvih nije bilo u Zagrebu.“ (*ibid.*: 265)

Dakako da je za sve to praćenje najnovijih modnih trendova trebalo novaca. Tako je Jakov Vojnić često „otvarao svoju lisnicu, jer računima nije bilo ni konca ni kraja“ (*ibid.*: 270). „Iz Beča bi malne svaki dan prispio po koji zamot uz pouzeće, a to su bile haljine, šeširi, cipele i mnoge druge sitnice“ (*ibid.*: 270). Dolazilo je zbog svega toga i do sukoba, no te je sukobe Zorka rješavala tako što bi pred Jakovom pustila nekoliko suzica (usp. *ibid.*: 270).

Jedan od ciljeva aktera romana svakako je postići društveni prestiž i biti dio otmjenoga društva. Zbog toga su „ljudi (su) rado zalazili u Sabininu kuću, jer govorahu ti isti ljudi da se kod Sabine sakuplja baš cvijet najotmjenijeg društva glavnoga grada“ (*ibid.*: 52). Sabinin je salon općenito bio na glasu jer se tu „sastajahu Solarići, Hribari, bogate udove, krasne djevojke i mnogi drugi ljudi, koji najvole nositi haljine od engleskoga sukna iz Moravske“ (*ibid.*: 257). Nakon što Jakov Vojnić počinja financirati sve prohtjeve obitelji Lozar, „Sabina i Zorka nisu više pješke izlazile; jutrom i poslijepodne vozikahu se gradom i okolicom sjedeći u lijepoj i prostranoj kočiji ponosno, s nekim gospodskim nemarom, vesele, bezbrižne, skupo odjevene“ (*ibid.*: 270).

Važan dio radnje romana odlazi i na težnju Jakova Vojnića za postizanjem plemićke titule. Tako on zna da bi mogao dobiti mnoge žene, no ne vidi u tome koristi. Nasuprot tomu:

„On valja da bude članom uvažene obitelji, valja da se zaboravi njegovo porijeklo, a Sabina je svemoguća, uplivna, ona zapovijeda u visokim krugovima. Jedna njezina riječ vrijedi više negoli sto zaslugā; molbenice, zgnječene u njezinom džepu, u dvadeset i četiri sata bivaju povoljno riješene. Oh, Zorka, samo Zorka može biti njegovom ženom!“ (*ibid.*: 97)

Kada Rezika Lozarovima daje posjetnicu na kojoj piše *Jacques Voinics*, Ivan Lozar joj se divi riječima: „Sa *cs* na kraju! Divan čovjek!“ (*ibid.*: 252). Akterima ovoga romana važna je forma,

dojam koji će izazvati pa tako titule uz prezime imaju važnu ulogu u društvenom ophođenju, a jedno obično *cs* na kraju prezimena u takvu društvu određuje čovjekovu vrijednost (usp. Nemeč 1993: 66).

5.5. Ogledalce, ogledalce – taština i samodopadnost

Rečeno je već da se velik dio radnje u romanu zbiva u salonu Sabine Lozarove, salonu kao mjestu „intenzivne društvene komunikacije i ogledalu života viših slojeva zagrebačkog društva“ (Nemeč 1999: 191). Zanimljivo je kako se salon smatra ogledalom života zagrebačkog društva, ali je taj isti salon, kao i mnoge druge prostorije, krcat ogledalima, a radnja je romana krcata prizorima u kojima se opisuje kako se akteri romana gledaju u ogledala. Vidljivo je iz toga koliki dio njihova života odlazi na brigu o prividu i vanjskome izgledu, kao i kolika je njihova taština i samodopadnost.

Sabina i Zorka mnogo se puta ogledavaju u razna zrcala i popravljaju kosu, šešire ili se jednostavno same sebi zadovoljno smiješe. Tako Sabina prije nego krivotvori mjenicu na ime udove Jele „stupi pred veliko zrcalo, sama se sebi nasmiješi, te odlučno kimne glavom“ (Kumičić 1980: 81). Prije nego izađe van iz kuće, Sabina odjene svoje skupocjeno zimsko odijelo i „ogleda se sa svih strana u visokom zrcalu, zadovoljno se nasmiješi sama sebi, pa uzevši iz jedne ladice novčarku, siđe lagano niz stube“ (ibid.: 119). Kasnije i hodajući ulicom „izvadi iz džepa malo ogledalo, dotakne se rupcem nekoliko puta po licu; popravi uzao na vrpici svoga šešira, pa stane razgledavati hodnik zatvoren nizom visokih prozora“ (ibid.: 121). Kosu pred ogledalom Sabina popravlja i u kazalištu na što se ostali bune (usp. ibid.: 290), ali ona se na to ne obazire. Nasuprot Zorkina kreveta nalazi se veliko zrcalo u kojemu se vidi cijeli krevet te ona kada se probudi sjedne na krevet, podupre lice rukama i zagleda se u to zrcalo (usp. ibid.: 87). Prilikom običnoga razgovora s majkom, Zorka „stupi pred zrcalo, privine tijelo natrag, te oprezno snimi svoj klobučić“ (ibid.: 101), a kasnije kada majku upita treba li ju još nešto, uzdahne i pođe prema zrcalu (usp. ibid.: 101) te malo nakon toga opet „stajaše pred velikim ogledalom, popravljaše kratke vlasi na čelu“ (ibid.: 102). I kada razgovara s ocem, ona „ustane i stupi pred zrcalo da popravi onu ostriženu kosu nad čelom“ (ibid.: 115), da bi malo kasnije opet stala pred veliko ogledalo i popravljala kratke i zlatne vlasi na čelu (usp. ibid.: 117), a malo nakon toga opet je pred zrcalom i smiješi se (usp. ibid.: 118). Koliko je zrcalo važan predmet u domu vidi se i iz već spominjanog Zorkinog vježbanja pred zrcalom:

„Dugo se vremena ogledavala i tražila koji bi bio najprikladniji izraz na njenu licu kad bi dala snimiti svoju sliku. Zatim se trsila da iznađe najsladši smiješak, najljepše držanje glave, a pritom je mislila na Ribičevića, Vojnića i još neku gospodu. Učila je tu, pred velikim i čistim staklom, i uzdisanje i oponašala je stidnu djevojku, opsipanu slatkim riječima, hotimice se silila da naglo uzdiše, a bilo joj je milo vidjeti svoje bujne grudi kako se dražesno snizuju i nadimaju. Napokon pritisne srce, drhtne i uputi se prema svojoj sobi pjevajući tiho i sitno.“ (ibid.: 117)

Sabina i Zorka ponekad i zajedno pristupaju ogledalu te čak u ogledalu i komuniciraju:

„Majka i kći pristupe k zrcalu da poprave klobuke. Jedna se drugoj smiješila u ogledalu.“ (ibid.: 131)

Vanjskim izgledom i zrcalima nisu zaokupljeni samo ženski akteri, nego je to važan dio prikaza i muških aktera u romanu. Kada dolaze k Sabini „Ribičević se i Šarinić ogledaju u zrcalu, poprave kosu i ovratnike, pa uđu u salon“ (ibid.: 43), a i u Ribičevićevojoj siromašnoj sobici nalazi se jedno oveliko, iako raspuknuto, zrcalo (usp. ibid.: 31). I Milan Krišković prilikom dolaska „pogradi svoje bijele ruke, dodirnu ovratnik, izvuče ošve košulje ispod rukava fraka, poravna kosu, ogleda se u zrcalu, zakašljuca i sjedne napokon do Zorke“ (ibid.: 53), a kasnije u romanu pred ogledalom popravlja svoj šareni ovratnik (usp. ibid.: 175). Kada je plesao sa Zorkom Jakov Vojnić se „pred svakim (se) zrcalom dulje vremena vrtio i ogledao da li mu je glatka i sjajna plava kosu u potpunu redu“ (ibid.: 70), a kada dolazi razgovarati s Viktorom, preko njegove se glave promatra u raspuknutome zrcalu (usp. ibid.: 173)

Osim što se taština i samodopadnost likova vidi iz njihova stalnoga pogledavanja u ogledala, vidljive su one i iz nekih drugih gesta, ponajprije kod Sabine i Zorke Lozarove. Tako one „nisu zalazile u javne dvorane, na neke društvene plesove“ (ibid.: 93) i nisu se htjele „miješati sa svjetinom, kako bi običavale krstiti zagrebačko građanstvo“ (ibid.: 93). Zorka je „uživala slušajući zvuk svoga glasa i bila je osvjedočena da je taj njezin glas zamamljiv, neodoljiv, da prodire u srce, da uljulja svakoga muškarca u slatko snatrenje“ (ibid.: 94) te se radovala što može čovjeka smesti svojim glasom i pogledom (usp. ibid.: 95), a bila je svjesna i da je Viktor zaljubljen u njene ruke pa mu ih je pružila i dulje mu se vremena smiješila (usp. ibid.: 133). Sabina je ljuta kada se Jakov Vojnić i Milan Krišković ne pojavljuju na vrijeme na njenoj večeri

(usp. *ibid.*: 52), a uvrijeđena je i kada ju Mavro Šarinić ne pozdravi onako kako ona smatra da je nje dostojno:

„Došavši na Jelačićev trg, zaokrene u jednu ulicu, i tu sretne Mavra Šarinića, koji je pozdravi na svoj način, kako je sve ljude pozdravljao. Sabini nije to bilo po volji, njoj se dapače činilo da ju je taj pozdrav uvrijedio, jer je bila navikla na duboke i ponizne poklone. Sabina ga zaustavi i nakloni mu se vanredno duboko, hoteći ga time sjetiti da joj se on nije naklonio kako bi valjalo pred tako visokom damom. Mavro nije razumio njene nakane.“ (*ibid.*: 120)

Samodopadnost Sabina Lozarove očita je i u situaciji u kojoj Silvio dolazi plačući iz škole jer ga je udario učitelj na što se Sabina čudi kako se on to usudio te kaže kako se učitelj ne smije njega ni dotaknuti (usp. *ibid.*: 102). Zanimljiva je i odgojna metoda kojom Sabina rješava Silviov plač – daje mu deset novčića kako ne bi plakao i obećaje mu kupiti novi velociped (usp. *ibid.*: 103-104). U pogledu analize o ogledalima, samodopadnosti i taštini možda je najzanimljiviji pokazatelj važnosti ogledala prijetnja maloga Silvia. Naime, on majci prijeti da će razbiti veliko zrcalo ako mu ona ne kupi taj velociped koji toliko želi (usp. *ibid.*: 103). Dakle, Silvio kao da zna čime treba prijetiti, ne prijeti da će razbiti prozor ili strgati vrata ili stolić, nego prijeti upravo razbijanjem zrcala, velikoga zrcala za koje očito zna da je majci iznimno važno.

5.6. Ljubavne veze

Koliko su moralne vrijednosti u romanu niske vrlo je lako vidljivo i kroz ljubavne veze koje akteri romana jedni s drugima održavaju. Osim što se radnja uvelike vrti oko udaje Zorke za Viktora Ribičevića ili za Jakova Vojnića te što ona s obojicom ima podosta intiman odnos i prije nego je brak dogovoren, još je veći njen moralni pad ako se u obzir uzme veza s Milanom Kriškovićem. Krišković nije niti u užem izboru za ženidbu, ali ju majka nalazi u njegovoj sobi, a i iz njihovih se pogleda da zaključiti kako je ta veza nastavljena i nakon Zorkinih zaruka s Jakovom. Tako Zorka značajno pogledava Milana kada ju prekine u razgovoru s Ružom u udovinu voćnjaku (usp. *ibid.*: 267) te ga kasnije opominje kako mora biti oprezniji te da ju ne smije cijelo vrijeme za stolom gledati jer bi to Jakov mogao primijetiti, a kako u taj čas taman nailazi Jakov Vojnić, Milan se pretvara da pokazuje Zorki crkvicu svetoga Jakova (usp. *ibid.*: 274). Osim toga, Krišković je po cijele dane boravio u njihovu stanu i Jakov ga je smatrao svojim tajnikom, a Zorki je pomagao u svakojakom poslu, pa čak i u slaganju nove rubenine koju je

Vojnić naručio iz Beča (usp. *ibid.*: 270). U Zorku u kazalištu neprestano pogledava i grof Robert Czarinovics (usp. *ibid.*: 291), a navodi se i da je on bio njen pratilac i zaštitnik koji je na nju neprestano pazio (usp. *ibid.*: 301).

Kada se Ribičević i Šarinić penju k Sabini, u predsoblju vide Ivana Lozara kako tepa sobaricu Reziku po licu (usp. *ibid.*: 43), a kasnije i Silvio majci na uho šapće da je tata poljubio Reziku (usp. *ibid.*: 143). Zanimljivo je da se „Sabina (se) nije bila niti najmanje uzbunila, no ljutilo ju je što je Silvio opazio šalu svoga oca“ (*ibid.*: 143).

Ljubavnu vezu održavaju i Sabina Lozar i Celestin Solarić (*ibid.*: 106), a naznačen je i u najmanju ruku čudan odnos Sabine i Milana Kriškovića. Kada ga Sabina za uho u polušali izbacuje iz kuće „još na pragu sobe, onako okrenute glave i nakrivljena vrata, smijao se Milan i žmirkao u Lozarovu ženu, u svoju zaštitnicu, kako bi običavao reći Ilija Hribar, kojemu bijahu poznate sve Sabinine tajne“ (*ibid.*: 149).

5.7. Salonski tričavi razgovori

Osobe koje defiliraju Sabininim salonom tipične su za srednje i gornje slojeve tadašnjega zagrebačkog društva, a njihovi su činovi u skladu s moralnim relativizmom koji obilježuje prvobitnu akumulaciju kapitala (usp. Nemeč 1993: 65). Banalnost je njihova duhovna mjera, a trač je glavni oblik njihove društvene komunikacije (*ibid.*: 66). Tako za objedom gosti razgovaraju o tome kako je generalica pala na ledu (usp. Kumičić 1980: 142) te nakon objeda odlaze u sobu u kojoj se nalazi glasovir, piju, a Zorka svira neki valcer (usp. *ibid.*: 142-143). I kasnije se navodi da se razgovor za stolom „vrtio oko običnih stvari – plesovi, kazalište, vjenčanja, zaruke, raspiti i nešto o politici“ (*ibid.*: 255). Posjećuju udovu Jelu u njenoj vikendici i šeću vinogradom te planiraju kako će kasnije ići u kazalište (usp. *ibid.*: 272). Nakon što riješe problem vezan uz pronevjeru Ivana Lozara, svi su opet veseli i posvećuju se svojim svakodnevnim tričavim aktivnostima:

„Čast njezine (Sabinine, op. a.) obitelji je spasena, te se sada opet moglo veselo živjeti. Bile su poklade; gradom su letjele pozivnice, ples je slijedio za plesom, a nju se svakamo pozivalo već radi grofa Roberta. Ona je bila svuda prva; o njezinim haljinama pisale su novine, mnoge gospođe hleptjele su sada za njezinim prijateljstvom, sav je grad govorio o njoj. Zorka je bila

kraljica na svakom plesu, a oko nje lepršahu, klanjahu se i svijahu samo plemići i neki vojnički časnici.“ (ibid.: 301)

Akteri ovoga romana „žive isključivo »prema van«, navlače masku, skrivaju pravo lice i žele biti nešto drugo“ (Nemec 1993: 66). Svijet u kojemu oni žive jest „mali svijet u kojemu je sve banalno, sitne su i duše kojima se djelo bavi pa su tričavi i problemi kojima su zaokupljeni“ (ibid.: 64).

6. Zaključak

Eugen Kumičić obično u hrvatskoj književnosti nosi titulu prvoga hrvatskog naturalista. Taj je naziv zaradio ponajprije svojim člankom *O romanu* u kojemu je pokazao dobro poznavanje Zolina manifesta te koji je u hrvatskoj književnoj kritici izazvao burne polemike za i protiv naturalizma. Koliko je god u teoriji dobro poznao Zolin manifest, u praksi je u primjeni načela toga manifesta i svojega članka *O romanu* podbacio. Naime, naša je romaneskna praksa prije Eugena Kumičića u potpunosti bila pod Šenoininim utjecajem od kojega se ni sam Kumičić nije mogao othrvati.

Iako je u nekim segmentima iznevjerio naturalističku poetiku za koju se zalagao, Eugen Kumičić je među prvima u književnost unio aktualne društvene probleme, a njegovi su romani s tematikom iz zagrebačkoga života najbolji naši primjeri naturalističkih romana. Roman *Gospođa Sabina* obično se smatra najboljim njegovim djelom iz toga tematskoga kruga, a ujedno je i paradigmatički primjer romana koji prikazuje razorne posljedice prodora kapitalizma u društvu. U tome se romanu doslovno svaki djelić radnje vrti oko novca – novac je moć i snaga, novac donosi sreću, novac je temeljna vrijednost. Svaki je dio života aktera ovoga romana podređen novcu i načinima kako do njega doći, a ti su načini gotovo u pravilu nepošteni i nemoralni. Najbolji je pokazatelj toga činjenica da okosnicu radnje u romanu čine nastojanja Sabine Lozar da bogato uda svoju kćer Zorku i time cijeloj obitelji osigura materijalno blagostanje. Osjećaji nisu važni, nije važno ni ime Zorkina ženika, važno je samo da on ima novaca. Uz kritiku činjenice da je novac u društvu postao temeljna vrijednost, nalazi Kumičić u svojem romanu mjesta i za kritiku ostalih segmenata ponašanja društva. Tako opisuje kolikom se količinom laži, intriga i prijetvornosti služe akteri ovoga romana, a stavlja naglasak i na činjenicu da su stvari koje ih zaokupljaju, osim novca, dakako, uglavnom moda i život na visokoj nozi. Cilj je njihova života nositi skupe haljine i šešire, pohađati plesove, razgovarati o nebitnim i tričavim životnim »problemima«. To su ljudi koji ne mogu kraj ogledala proći, a da ne poprave u njemu svoju kosu ili odijelo, pa makar i da se samo pogledaju i zadovoljno sami sebi nasmiješe. U kontaktu s drugim ljudima oni neprestano nose »maske« i nastoje se prema van pokazati čim otmjenijima i čim uglađenijima, pokazati svijetu svoj inozemni odgoj i poznavanje inozemne kulture i običaja. Niti jedna veza među njima nije sveta. Majka i kći, prijatelji, muž i žena – svi oni jedni drugima lažu, jedni drugima rade spletke i igraju igre pune prijetvornosti.

Moralne, društvene i obiteljske vrijednosti – sve do jedne su na meti novoga kapitalističkoga poretka i s njime lagano gube bitku. Upravo je na to Kumičić svojim djelima, a prije svega ovim romanom htio ukazati. „*Gospođa Sabina* prava je zagrebačka *chronique scandaleuse*, kronika sutona tradicionalnog morala i rušenja idilične šenoinske slike patrijarhalne obitelji i »zdravog društva«. Iza te optimističke, dugo stvarane i retuširane slike Kumičić nazire pukotine nemorala, dvoličnosti i pravog socijalnog darvinizma.“ (Nemec 1999: 192)

7. Literatura

BABIĆ, Dragomir (2000) Kumičićevo naturalističko određenje. U: *Riječki filološki dani*. Uredili: Diana Stolac, et. al. Str. 1-5. Rijeka: Filozofski fakultet Rijeka.

BJELAJAC, Petra (2015) Prodor kapitalizma u romanima hrvatskog realizma. *Jat* 1 (2). Str. 134-153.

BREŠIĆ, Vinko (2015) *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Zagreb: Alfa.

FLAKER, Aleksandar (1986) *Stilske formacije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

FRANGEŠ, Ivo (1975) Realizam. U: *Povijest hrvatske književnost, knj. 4*. Uredili: Slavko Goldstein, et. al. Str. 219-485. Zagreb: Liber Mladost.

GRDEŠIĆ, Maša (2010) Gospođa Sabina. U: *Hrvatska književna enciklopedija, sv. 2*. Uredio: Velimir Visković. Str. 18-19. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/>

JELČIĆ, Dubravko (2004) Hrvatski književni realizam. U: *Povijest hrvatske književnosti*. Str. 239-274. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić.

KATUNARIĆ, Vjeran (2010) Razvoj ljudske suradnje: prema postmonetarnom društvu? *Revija za sociologiju* 40 (2). Str. 129-155.

KATUNARIĆ, Vjeran (2014) Predgovor. U: *Kontrapunkti kulture*. Priredio: Vjeran Katunarić. Str. 7-23. Zagreb: Sociološka biblioteka.

KOREN, Danijela (2008) Gospođa Sabina. U: *Leksikon hrvatske književnosti – djela*. Uredile: Dunja Detoni-Dujmić, et al. Str. 213-214. Zagreb: Školska knjiga.

KOVAČ, Bogomir (2009) Uloga novca u metastrukturalnoj promjeni tržišnog društva i globalna financijska kriza. *Politička misao* 46 (3). Str. 39-68.

KUMIČIĆ, Evgenij (1980) *Gospođa Sabina*. Pula; Rijeka: Čakavski sabor: Istarska naklada; »Otokar Keršovani«.

LUKACS, György (1947) *Ogledi o realizmu. Balzac – Stendhal – Zola – Heine*. Zagreb: Kultura.

MARX, Karl (1975) *Kapital – kritika političke ekonomije*. Zagreb: Školska knjiga.

MILANJA, Cvjetko (2011a) Naturalizam. U: *Hrvatska književna enciklopedija sv.3*. Uredio: Velimir Visković. Str. 182-183. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

MILANJA, Cvjetko (2011b) Realizam. U: *Hrvatska književna enciklopedija sv.3*. Uredio: Velimir Visković. Str. 549-554. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

NEMEC, Krešimir (1993) Kumičić između naturalizma i trivijalne književnosti. Pojedini aspekti romana »Gospođa Sabina«. *Liburnijske teme* 7. Str. 61-68.

NEMEC, Krešimir (1999) Zlatno doba hrvatskog romana. U: *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Str. 133-238. Zagreb: Znanje.

NEMEC, Krešimir (2010) Kumičić, Eugen. U: *Hrvatska književna enciklopedija, sv. 2*. Uredio: Velimir Visković. Str. 456-458. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

NOVAK, Slobodan Prosperov (2003) Novovjekovlje. U: *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing.

NOVAK, Slobodan Prosperov (2004) *Povijest hrvatske književnosti, sv. 2. Između Pešte, Beča i Beograda*. Split: Marjan Tisak.

PAVLOVIĆ, Cvijeta (2010) Modernizam – naturalizam ili impresionizam: Zola i Kumičić. U: *Istodobnost raznodobnog: tekst i povijesni ritmovi*. Zbornik radova XII. sa znanstvenog skupa održanog od 1. do 2. listopada 2009. godine u Splitu. Uredile: Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić i Andrea Meyer-Fraatz. Str. 141-156. Split, Zagreb: Književni krug; Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

SIMMEL, Georg (2004) *Filozofija novca*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

SIMMEL, Georg (2014) Konkurencija i suradnja. U: *Kontrapunkti kulture*. Priredio: Vjeran Katunarić. Str. 117-165. Zagreb: Sociološka biblioteka.

TOMIĆ, Josip (1970) Kumičić i Zola. U: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima: od narodnog preporoda k našim danima*. Uredili: Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić. Str. 281-291. Zagreb: Liber; Mladost.

ŠAFRANEK, Ingrid (2013) Paradoks zvan Balzac: tumač društvene zbilje kao moderne mitologije. U: *Bijela tinta – studije i ogledi iz francuske književnosti*. Str. 143-179. Zagreb: Litteris.

ŠICEL, Miroslav (1971) *Pregled novije hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.

ŠICEL, Miroslav (1993) Kumičićevi »naturalistički romani«. *Liburnijske teme* 7. Str. 51-60.

ŠICEL, Miroslav (1997) *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga.

ŠICEL, Miroslav (2003) *Pisci i kritičari: studije i eseji iz hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.

ŠICEL, Miroslav (2005) *Povijest hrvatske književnosti, knj. 2. Realizam*. Zagreb: Naklada Ljevak.

VAUPOTIĆ, Miroslav (1974) Književno djelo Eugena Kumičića. U: *Gospođa Sabina/Eugen Kumičić*. Priredio: Miroslav Vaupotić. Str. 5-22. Zagreb: Školska knjiga.

Sažetak

Radom je prikazan način na koji je Eugen Kumičić svojim romanom *Gospođa Sabina* izrekao kritiku zagrebačkoga društva svojega vremena i pokazao da je novac u takvome društvu temeljna vrijednost. Iznijete su prvo osnovne postavke realizma i naturalizma te polemike o naturalizmu koje je u hrvatskoj književnosti izazvao članak upravo Eugena Kumičića naziva *O romanu*, a osvrnulo se i na poistovjećivanje realizma i naturalizma u hrvatskoj književnosti. Pokazano je i kako novac utječe na društvene odnose te kako je to reflektirano u književnim djelima realizma i naturalizma. U osnovnim je crtama ispisan Kumičićev književni opus koji se obično dijeli u tri tematske cjeline te je analiziran roman *Gospođa Sabina* iz perspektive prodora kapitalizma i njegova razorna utjecaja na društvene vrijednosti.

Ključne riječi: Eugen Kumičić, kritika društva, novac, *Gospođa Sabina*, naturalizam

Key words: Eugen Kumičić, criticism of society, money, *Gospođa Sabina*, naturalism